

АРКАДІЙ ЛЮБЧЕНКО

Бурею на путі

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВ.
=НІСТВО
УКРАЇНИ

343

10
(180) 22 — 01 АРКАДІЙ ЛЮБЧЕНКО

343

БУРЕМНА ПУТЬ

ОПОВІДАННЯ

ВИДАННЯ ДРУГЕ

Діаб
буз. чер. нис.

2 нис.

Мр. и Ін Тр. УССР-74
32.224

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1927

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Регоче вітер з України !

Павло Тичина

ДНІ ЮНОСТИ

I

Ранішній гудок із Багучанської цукроварні застав Тетянку на городі — грядки полола.

Зачула — здригнулася... На хвилинку серце тіпнулось...

Гуде...

Притьмом підвелася, кинула долоню піддашком на брови (сонце сліпуче), поглядом у крайнебо полетіла.

З ярів, що ген-ген простяглися по той бік сіножати, туман сивіє. Нічого не видко. Тільки димні, мов у паморозі, верховіття.

А за ярами луною б'є...

На могилу - б вибігти, глянути — в Галайках з могили димаря видко. Чи й справді? Понад сусідську леваду, ровом, згинці?

Вже була й ступила, та раптом самій смішно стало. І смішно, і радісно.

Це - ж зараз Марк ізгадав про неї, це - ж він учора таке надумав: загуде в заводі — добридень, Тетяно!..

... І летів у розлоги, сонцевійно летів велич-
ний заспів ранку...

А за ним — Тетянчині думки...

Десь там, у шержені крайнеба — сильний
розмах брів, трохи віспуваті щоки й на устах,
в куточках — легенька усмішка, особлива
усмішка.

Ген там, за ярами, де загруз гучний веле-
тень...

Одлунало, прокотилося — а вона ще довго
стояла в захопленні, прикриваючись долонею,
думкою обганяючи далечінь.

І коли знову взялася до роботи, Марк не
виходив із голови.

Учора Марк якось по-чудному назвав гуд-
ка. Вона зараз не могла пригадати цього слова
й дуже жалкувала. Учора він розповідав про
машини, а їй трудно було зрозуміти й було
ніяково за свою недотепність. Коли-ж пови-
нилася, узяв злегка за руку (жилава й гаряча
у нього рука) і докірливо мовив, що треба
все знати.

Він часто це каже. Він каже, що йому теж
не досить слюсаря, теж іще треба чимало
дізнати. А Тетянці, слухаючи його, дивно бу-
ває на себе: раз-у-раз непомітно набирається
вона якоїсь певности й не може обійти його
порад та вказівок. Уже бо давно вчащає до

тієї хати на селі, що в ній на полицях, на столах повно книжок. Але від Марка з цим таїться — готує йому несподіванку. Дома — слізні докори, часті погрози. Вона - ж не зважає. Кожний найменший поступ підносить, заохочує.

Непокоїть лише Маркова поведінка: чудний він трохи, мов - би й не парубок...

На хвилинку зупинялася сапу почистити, а очі знову мимоволі поринали в сіро-синю далеку смугу, припадали й жадібно пили...

Було тривожно й лоскотно в грудях.

— У-хи! — раптом короткий посвист, розтравши повітря, шарудінням розсипався біля її ніг.

Оглянулася — нікого. Та щойно взяла до рук сапу, як знову шелеснуло по картоплинні.

— Ото ще!.. І чого-б я? — гукнула Тетянка стурбовано.

— Ха-ха-ха! Магай біг! — виросла несподівано за тином кремезна постать.

Це був Радивон.

Зривний, тихенький звук завмер на її устах. Серце — бавуном нестримним. А в густому вихорі уривчастих, недоладних думок — блискавкою нещодавня зустріч із Радивоном. „Ухи! Гола!“ — кричав він тоді на весь беріг і не пускав із води. Потім ганявся за нею луками і,

врешті піймавши, як божевільний, у дикому захваті гойдав на руках, аж поки вирвалася та втекла.

В його вдачі крилося для Тетянки щось надто цікаве і в той-же час полохливе. І лякало, і дратувало, і вабило.

Останніми-ж часами він надокучливо переслідував її й вихвалявся, що не випустить із своїх рук, навіть коли-б сама завзято противилася...

— Тетянко!... Ха-ха-ха! Невже обмах? — припадав він до тину, захльобувався.

— Теж... іще чого...

— Ну, коли-б я влучив?

— Ну, то й побачив-би!

— Ха-ха!... Показала-б?..

— Ой, Радивоне, без хустки носа втру.

— Та ну?..

Він швидко нагнувся і, схопивши грудку, намірився:

— Ей, держись!...

— Покинь, Радивоне. Ей-бо, розсержусь...

Стояв, підвівши високо руку, сильний, за-смаглий, налитий вщерть сонцем. Обличчя йому тряслося від сміху, і на темному тлі вусиків різко срібніли зуби.

— Ну, хай тобі... не буду, — що-сили шпурнув грудкою в бур'яни, аж пилюга пішла кільцями.

Тетянка, вдаючи байдужу, поспішила до роботи й уже з надмірною старанністю збивала землю.

— А йди сюди! Чуєш? Вона не відповідала, лише мигцем глянула на Радивона.

— Йди-бо... Щось ва-а-а-а-жливе скажу, — хитро примружився і звів набік голову, — не бійся, мати нічого не скаже.

Вона добре знала, що мати мовчатиме, якщо вона й півдня простоїть з Радивоном. Мати сама запобігала перед Радивоном і наказувала поводитися з ним чемно: він бо заможний, хазяйський парубок. Він не рівня „баламутові“ Маркові, що за нього часто Тетянку картали, вимагали порвати назавжди та обходити десятою стежкою.

— Не хочеш? Так я сам! — гукнув знову, перекидаючи ногу через тин.

— Стрівай.

Пішла поволеньки, понуривши голову. Дорогою схопила стеблинку й гризла соковитого кінчика. І хотілося, щоб город був довгий-довгий, а до тину далеко-далеко, щоб іти отак до самого вечора...

— Обережно! Кропива! — рвучко кинувся до неї Радивон.

В очах йому блиснув радісний вогник, руки простяглися. Але скоро вогник погас і про-

стягнуті руки він з усією силою пустив на кілля — тин пішов ходором. Все обличчя скривилося, мов уражене болем. Нагнувся ближче й дразливим низьким голосом пробубонів:

— Теж... задається...

— І чого-б я задавалася?

— Та не знаю... Може, скарбом великим, а мо... з багучанськими шефами дуже любов смачна?

— Радивоне, я піду, — мовила ображено.

— Що Радивоне? Що? На леваді вчора сам бачив! Смачно?..

— Радивоне! — скипіла Тетянка й рішуче глянула на нього.

Цей ущіпливий тон, брудні підозріння, висміювання злиднів обурили вкрай. Хотіла крикнути йому, хотіла багато сказати, але натомисть лише дивилася просто в очі непозибким, докірливим поглядом.

І Радивон одвернувся. Стримуючи себе, заговорив лагідніше:

— Ну, от... Чого-ж ти так? Хіба-ж не правда? Хіба-ж не водишся із заводськими комуністами?..

Не моргнувши, дивилася з тим-же докором, а Радивона це ще більше ятрило.

— Чого-ж мовчиш? Нема чим крить, правда? Совісно, правда? Так совісно, що й підійти

боялася? Га?.. Я тобі, Тетяно, кажу.... Я не можу.... Я його, гада рябочеревого, прикончу.

— Кого?

— Марка твого, комуніста нещасного....

— Та чого ти присікався? Іди собі.

— Ага, присікався!.. Ходять, нашіптують... Думаєш, ти йому дуже потрібна? Тютя!..

— Не твоє мелеться.

— Ні, моє! Як-же не моє? Ха-ха-ха!.. Добре — не моє... Ха-ха-ха! — розпалювався Радивон, сміючись нервовим, колючим смішком, — добре не моє!.. Ходить, випитує в тюті, що та як на нашому кутку. Знаємо... Шеф! Цаца!.. Знаємо, бачили... Випитують, пантрують, нишпорять, а потім — за холку й растуди!.. Ой, не торкайся смоли, бо замастишся. Дивись, та оглядайся... Я теж пороху нюхав. Мені не довго. Тільки той — і тебе туди-ж!

Голос йому зривався. Між брів набігли різкі брижі. Чоло вкрилося потом. Сіпався, мов у лихоманці.

Тетянка сум'ятливо поглядала на нього — таким його ще не бачила. А слова, що їх у запалі кинув Радивон, уже шушвельнули непокійними, болючими жаринками.

Її вразили несподіваність та сміливість цих підступів. Їй самій таке ніколи-б на думку не

спало. Ще не могла повірити, ще не встигла охопити, обміркувати всього, що зараз почула, але сумнів уже закрадався, каламутив. І хоч надто грубим, загрозливим видався Радивонів гнів, але разом із трепетом страху діймав її инший незрозумілий трепет. Незрозумілою силою притягували до себе різкі, розмашисті рухи, гострий позір з - під лоба, тремтючі від хвилювання вишнево - вогкі уста.

Вона ступила ближче і, щоб заспокоїти, злегка доторкнулася до нього:

— Покинь, Радивоне... Іди собі.

— Як то йди? Чому йди?

— Іди, не залякаєш...

— Ні, не підуй! І лякать нічого. Я все знаю... Знаю! — гупнув кулаком об тин, наче цим хотів підтвердити свою певність.

— Що - ж ти знаєш?

Занишкнув. Дихав важко, роздуваючи, як той кінь, ніздрі. Скрутив цигарку, задимив, немов випробовував терпіння, і суворо дивився поверх ярів туди, де з вовнастої смуги тиль- тиль маячила шапочка димаря.

Поволі почали витягуватися, розпливатися прикрі складки на його обличчі. Мужнє обличчя набирало притаманного йому виразу, лагіднішало, і тільки на скроні сквапливо борсався живчик.

— От що, Тетянко. Давай спокійно... А то накипіло в мене, хай йому чорт!..

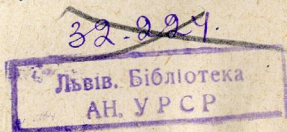
Він намагався виправдати свою поведінку. Лагідним тоном хотів прихилити Тетянку до себе і в той-же час довести, що у всьому винна лише вона. Хіба - ж можна бути спокійним, коли на селі поговір плетуть, що вона й на завод бігає? До нього! Правда чи ні, але як - же тут не кипіти?

І знову, підбираючи вразливі докази, він намагався довести Тетянці, що вона нерозсудлива й необережна. Запевняв, що багучанські вистави, багучанські шефи, коммольці, книжки й ця уперта неслухняність до добра не доведуть. Коса, мовляв, у неї довга, а розумом і пальця не обвести. Чи мало терпить мати, чи мало він сам уболіває? А хіба - ж вони їй вороги?..

— Ну, добре, — перебила Тетянка, — чого - ж ти хочеш?

Радивон винувато по - дитячому закліпав очима. Озирнувся довкола. Хотів був щось сказати, та проковтнув захрипле слово. Завжди такий відважний та щедрий на мову, зараз напричуд недоладно запнувся — це було зовсім не схоже на нього.

Згодом тихим, таємничим голосом, наче хтось міг підслухати, він розповів, що сьогодні мав

нараду з Тетянчиною матір'ю і що з неділі засилає сватів.

— Приймеш?

— Ні, — кинула у відповідь і знітилася: страшно стало і за своє, і за його слово.

— Кажеш, ні? А мати впевняли, що приймеш, — зводив брови й пильно вдивлявся в її обличчя.

— Ні.

Хвилинку мовчали.

— Так, ні? Знову задаєшся?...

— Ні.

— Ой, зіллячко... Ти його христи, а воно пусти'... Ну, нічого, це ми ще побачимо... Ми ще побачимо! — задьористо посміхнувся.

На скроні знову забігав живчик.

— Ми побачимо, — додав спокійніше, перемагаючи запал, і роблено поважним, напівділовим, напівбайдужим тоном кинув: — біжи до хати.

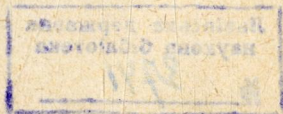
— Чого?

— Там мати кликали... Я там борошна приніс...

Дивилася обіч — в осеті дзвінко зайшовся коник.

— Я борошна приніс, чуєш? — гукнув, схилився ближче, — чуєш?

Мовчала.

— Ех, ти-ж!.. — махнув рукою і швидко не оглядаючись, пішов повз городи. Коли, стихли кроки, Тетянка нараз, немов щось згадавши, підскочила до тину й глянула вслід Радивонові. Він наче відчув, озирнувся. Тоді кинулася в город, одбігла трохи й пустилася долі в густе картоплиння.

З-під соковитої гички запахло свіжою землею. Схопивши кілька буйних стебликів, вона припала до них гарячим обличчям і пожадливо втягувала вільготний землистий запах та прислухалася, як стукало в уха стривожене серце.

З усієї розмови лишилися в голові тільки уривочки — вони юрилися, зривалися в розтіч, кружляли і знову, обганяючи один одного, завихрювалися довкола Радивона. Знала, що Радивон не жартом заходився. Та й жартувати з ним не легко — і це добре знала — особливо тепер, коли запевнився згодою від матері. Батька в неї давно не було. За хазяїна правив опікун, дядько Влас, крутий, нетверезий чоловік, що сам потакав Радивонові.

Чи-ж у нього питати?

Стулила очі — і в зеленастому тумані забовніло Радивонове обличчя, засмагле, сповнене сонцем... Смоляний кінчик вуса. Невтомний живчик на скроні... А потім — ставок, шалена гонитва... А потім...

Коли - ж згадала про борошно, розгубилася вкрай. На хвилинку уявила собі хатнє щастя в подружжі, і знала, що межа йому — хатній поріг. А за порогом, за ворітьми — ой, скільки простору! За хатнім щастям — розмайна воля!

Тут принадно - спокійне, безпечне, але таке відоме, буденне. Там — невідоме, небезпечне, але принадно - прекрасне в своїй новизні. Недізнане так вабить і так лякає! В незбагненому стільки краси й стільки загрози!

Там десь далеко безліч цікавого та гарного, якого вона ще й крихти не зазнала, але про яке так багато розповідає Марк. Хіба Маркові можна не вірити?.. Хіба - ж то правду говорив Радивон? Раптом спало на думку, що й досі не згадала вчорашнього Маркового слова. Ні, мусить згадати. Допитливість та упертість допоможуть їй. Мусить.

Але тут - же самій стало ніяково й смішно: як бо тут думати про гудка, коли треба напружено, невідступно думати про себе?

— Ой, дурна - ж я, дурна... — шепнула докірливо, закриваючи обличчя долонями.

— Тетянко!.. Те - тян - ко - о - о - о! — пролунав городами материн голос, — а йди до хати! Швидше!

Вона пішла, не кваплячись. Мати, що заклопотано бігала по хаті, зустріла її з піднесенням:

— Бери, доню, діжку та рощиняй хліб. Радивон, спасибі йому, борошна позичив.

І тепло глянула на Тетянку. В цьому ніби випадковому, несміливому погляді була подяка й було хвилююче запитання. Поспіхом випровадивши з хати решту дітей, мати причинила двері на заціпку й тією-ж метушливою ходою наблизилася до Тетянки.

— Хвалити Господа милосердного, нам щастя в хату... Радій, доню!... З неділі Радивон сватів засилає, чуєш?... Хотів буцім у неділю, та каже: батько в місті. Не встигне повернути... Радій, доню!...

Тетянка замислено підвела голову, щось прошепотіла, ледве ворухнувши губами, і пильно заглибилась в одну точку, немов ось-ось готова була здивувати чимсь незвичайним.

Мати занепокоїлась. Щойно хотіла доторкнутися до неї, як щасливий юний сміх дзвінко розсипався на всю хату. Тетянка міцно-міцно оповила рученятами материну шию й припала до грудей.

Вона згадала Маркове слово. Згадала — радіо! Вчора так і сказав: гудок буде нашим радіо. Ой, яке-ж це гарне слово, який гарний, добрий Марк — добрий, бо так нестримно хотілося притискати до себе матір та цілувати її зморшки. А мати замиловано-ніжно гладила

розтріпану відвочу голову й діймаючим тихеньким голосом мовила: — Буде тобі за Радивоном, як у бога за пазухою... Буде тобі, доню...

— Що? — відсахнулася Тетянка, і на обличчя їй набігла тінь, ніби вона це вперше почула, — за Радивона? Я не піду.

— Ти - ж зараз, отутечки... що - ж це ти?..
— Не піду! — сказала рішуче й різко ворухнула бровами.

— А за кого - ж ти? Невже на завод повієшся? Вошей плодити?

— Ні за кого не піду. Не хочу заміж.

— А диви... чи ти не той?... Мо, в книжках такого набралася? Знаю - ж я, знаю, та не з твоїм розумом горобців дерти. Вибий собі, дівко, з голови, бо як попірву отого букварчика, то аж закурить!.. Я - ж так і знала... я - ж, — бризнули сльози й рясно покотилися по коржавих зморшках.

Тетянка мовчала. І погрози, і лайливість вона прийняла, як належне: вона давно звикла до них та й знала, що мати це робить з найщиріших почувань. Було сум'ятно, зворушували сльози, хотілося підійти й сказати тепле, втішне слово, але вона не підійшла й не сказала.

— Хліб рощинай, — згодом кинула мати стомленим голосом.

Ухнуло в розлоги, розгойдало блакить...
Гульовою луною котилося з цукроварні —
ген-ген на задимлені Галаєцькі чагарники.

Десь угорі майнула строката хусточка, жваві
оченята — і Марк задьористо моргнув до сонця.
Гей - бо далеч яка, простір!

Пливли, гойдалися в ранкових туманах
яруги, ліньки пливли до вовнастого обрію —
Галайки!

А на вигоні вже зривами літала пісня. На вигоні вовтузня. Хтось когось доганяв, погейкував. Гомін. Гул. День уставав.

Марк солодко потягнувся. Ухопив відро й почав завзято хлюпати на себе водою. Крижані краплинки падали за комір, повзли по спині, а він тупотів, порськав, розмахував руками. Йому весело було на гомінкий вигін, на ці моторні краплинки, що лоскотали під сорочкою, на свіжо обмитий шпориш під ногами — на все...

Запахними ранками, коли в тілі бродив хміль, здавалося, що можна вхопити руками сіро-сині горби на обрії та, мов підоймою, силоміць повернути їх довкола Багучан. І червонясто-бурі корпуси віддаля посміхалися на це добродушно примруженою усмішкою...

— Марку, ти-ж не забудь дров урубати, — гукнули йому з сіней. Перед тим, як іти на завод, це була його неодмінна поранка.

Він заквапився — згадав, що сьогодні часу в нього мало. Сьогодні — доклад у партосередку. Треба підготуватись. Та й завтра загальні збори й засідання культкомісії. А після-завтра, у неділю — виступати в підшефному селі, у Галайках.

— Дайош дрова!

Сокира високо злетіла над головою і ставим завзяттям упала в пошарпану кору. Поліно враз розчахнулося на дві скиби, що м'яко лягли голічерва, і кріпко запахло березовим соком, бадьорим, мов перший сніг.

Ладнав сторчма оцупки, попльовував на долоні, уважно націлявся, бив коротко, рішуче, без обмахів.

Е-гех! — і златаві рубанці падали долі швидко, покірно. За роботою не почув оклику. І лише, як удруге гукнули на нього, зупинився й вайлуватобтер спітніле чоло.

— Марку!

Здивовано повів очима: за хатою, в густій порослі вишняку стояла Тетянка. Губи в Марка затремтіли.

— Ти?..— і притьмом кинувся до перелазу.

Коли підійшов, Тетянка вже одвернулася й замислено сколупувала з гілляки бурштинові росинки глею. Тихенько поклав їй руку на плече, тихенько заглянув під хустку. У неї злегка тріпотіли мітлисті вії, з уст пахнів нерівний віддих. Не повертаючись, зняла його руку й мовчазно попрямувала в глибину поросли на рів, що буйно вкрився дерезою.

Марк зрозумів, що вона шукає затишного куточка, де-б ніхто не помітив, і, легко ступаючи, пішов слідком. Але Тетянка біля рову не зупинилася. Одвела рукою колючу загородь і хотіла вийти в заулок.

— Куди - ж ти? — крикнув Марк, хапаючи її за корсетку, — та куди - ж ти?

Вона не противилась. Одступила трохи й тут-же поволеньки сіла, насуваючи на очі хустку й кінчиком її незграбно затуляючи рота.

— Якась ти сьогодні... ні в сих, ні в тих. Що з тобою, Тетянко?

Не відповівши, хапко зламала галузку й почала стьобати себе по босих запорошених ногах.

— Що з тобою? — мовив стиха, обіймаючи.
Але Тетянка вишарпнула рукава й раптом
упала головою на коліна. Плечі їй поривчато
захиталися. Галузка тріснула і, гойдаючись,
безсило звисла долі.

— Що ти?... що це?...

Вона ще глибше зарилася головою в спід-
ницю. Стулилася клубочком. Плакала сливе
беззвучно, довгим причайним схлипом.

Маркові це було вперше. Він ще ніколи не
бачив у неї сліз. Він ніколи й не думав, що
Тетянка може заплакати на людях. Хотів був
зненацька обхопити її, притиснути до себе,
піднести голос — хотів отверезити. Підвів
руку — і зупинився поглядом на Тетянчиних
натруджених ногах. Жаль стало цю маленьку
сердешну людинку, що зі своїм болем при-
бігла до нього, старшого, сильнішого, і рука
пішла поковзом.

— Тетянко... Ну, хороша моя... Ну, не
треба...

Через хвилину, заспокоюючись, вона вже
втирала хвартушком обличчя й чудно посміха-
лася, ніби соромилась, ніби просила вибачити.

— Ах, ти - ж...

— Ой, дурна я, дурна... розкисла. А ти не
сердься, чуєш? Знаю, що не треба, але ти не
сердься...

— Та ні, ні... Ну розкажи ж мені.

— Їй - право, і сама не знаю... От, їй - право, всю дорогу думала, що як побачу тебе, то так зразу все й розповім і плакати не буду, а тепер, їй - право, не знаю...

— Так, далі,— тепло, спокійно, але невідступно промовив Марк.

— Далі?... Тільки чого я тобі оце голову морочу?

— Морочиш? Та що ти?... Далі.

— Їй - право...

— Далі.

— Ну, от... Ну,— запнулася і нараз, спритно вигнувшись і заглядаючи йому знизу в очі, прошепотіла: — а ти вгадай... вгадай, Марку!

— Не знаю.

— Вгадай... ну, вгадай....

Марк крутнув головою, нетерпляче знизав плечима.

— Не знаєш?... і, помовчавши трохи, додала півшепотом: — а я думала... знаєш...

— Та що ти справді?...

— Чекай, Марку, не сердься... чекай, я зараз... я хочу порадитись, бо, їй - право...

І, врешті наважившись, вона припишклим голосом, розтягуючи слова, немов трудно було вимовляти, розповіла все, що сталося вчора між нею й Радивоном. Учора ввечері

знову заходив Радивон. Хотів виправити ранишню невдалу розмову, хотів прихилити Тетянку й домогтися згоди. І знову мати вичитувала їй до глибокої ночі.

Слово по слову, непомітно для себе вона сьогодні вперше розповіла Маркові про хату з книжками, про утиски, про все те, чого він досі не знав. Особливо її непокоїв Радивон — ті підступи, підозріння й страшні погрози. Навіть сьогодні, коли вона пішла дорогою на Багучани (дома сказала — по милясу), Радивон, що наглядає, як той гончак, помітив її та, мабуть, догадався. Він бо кинувся за нею перелісками й щось кричав навздогін. Такий безглуздий, такий запальний, він може навіть прибігти сюди й наробити сорому.

Марк слухав уняжливо, прикипівши поглядом до билинки. Коли Тетянка раптово замовкла, немов би з переляку, що наговорила багато зайвого, він не ворухнувся. Довго ще сидів, насупивши брови, скупчений, строгий.

— Да - а - а... — вимовив згодом, — от так... да - а - а. Невже це правда, Тетянко? І з книжками правда? Ну, нічого... Це все нічого. Що гірше — то краще... А з тебе, брат, справді люди будуть. Коли так, то тепер іще один останній крок. Там тобі не життя — це ясно. Почала рвать — рви до кінця! Нікаких

гвоздей! К чорту все — і ходи до мене, на завод!

— До тебе?... На завод?

— Да! На завод! — захопив повні груди повітря і, стрепенувшись, широким відрухом кинув їй руку на плече: — На завод! Не бійся! Не пропадеш! Пристроїмо! Служити будеш і вчитися... Понімаєш? Учитися... І вільною будеш... І розкриється, брат, перед тобою нове, велике, величезне... понімаєш?..

Тетянка здивовано, напружено ловила кожне слово, пошепки повторюючи його, як дитина. Але незабаром десь із глухих куточків підповзло глухе недовір'я й силоміць запавутило думки.

Усе, що вона зараз почула, видалося їй неможливим, навіть смішним.

— Марку, але - ж ти... але - ж на віщо я тобі здалася?

— Ха!... От чудачка! Та що я?... Про мене потім. Самій усе видко буде. А от ти, ти не рівня іншим. Ти, я вже знаю, можеш бути сильною, непохитною. І ти можеш бути справжнім другом. А це — найголовніше, найбільше, найкраще... Понімаєш?..

— Ні.

— Ну, дак потім... А тепер рви! Раз - два і край!

Вона знову стулилася клубочком і задумано тихо промовила:

— Страшно... їй - право.

— Тобі страшно? Ти - ж не така! Треба рішуче, відважно, от - так! — розмахнувся був і нараз застиг із піднесеною рукою, — чи, може, ти мені не віриш?

— І вірю... і не вірю...

— Ага, ось воно що. Ну, дак слухай: у неділю я буду в Галайках і зайду до вас, до батьків. А там уже побалакаємо. Там...

— Ні - ні! Не треба! Не хочу! — перебила Тетянка, зриваючись на ноги, і вогники погорди блиснули в її очах, — я - ж прийшла порадитись, а не свататись. Я тебе прошу, не треба!

Марк зніяковів. На устах у куточках застигла легенька усмішка. І як потім не умовляв, як не старався довести, що це єдиний, найпевніший засіб, вона не погодилася й рішуче відмовилася.

— Це щось не той... я подумаю, — кинула вона, поспішаючи із саду.

Марк не доганяв, тільки розгадливо хитнув головою. Кожного разу він спостерігав у ній щось нове, яке збуджувалося за його допомогою і яке підносило Тетянку вище й вище. Сьогодні - ж йому багато відкрилося. Сьогодні виросла перед ним справді нова, цікава людина — сам собі не вірив.

Приплив великої хвилюючої радості затопив груди: крикнути-б на всі груди гомінко, роздольно, щоб голос покотився луною навздогін Тетянці!

Він повернув до хати й заквапився на роботу.

Коли вийшов на вулицю, все довкола здавалося трохи иншим, ніби новішим, свіжішим. Ось над димарем сітчата шапочка, а нижче, на горлі виступають чорні числа. Чи й досі так було? Мабуть, так, бо димар без сіточки та чисел був-би чудний, смішний, як те безброве обличчя...

У долині під облупленим містком хлопчак, заїхавши конем, набирає в бочку води.

— Агов, хлопче, не падай!

З одного берегу вилискує пісочне дно, і на нього соковитими плямами упало кілька обламків цегли. А там — уже темнозелена глибінь. Качки лопотять, перекидаються сторчака, стріпуються... Ускочити-б, упірнути глибоко, з дна захопити піску, збити навколо себе шум-піну!..

Сонце припікає. На гребінь мурованої заводської огорожі, що густо всипаний скляним череп'ям, пустило воно безліч сліпучих вогників. Ввесь гребінь сяє, аж болісно очам. Завжди похмуро-темні цистерни, що рядами вгрузли по той бік, тепер стали світліші, наче легші та приязніші. І з далеких, шолудивих куп вапн

сповзла коржава суга — вони регочуться до сонця урочисто-білі, запінені...

... Біля контрольної будки хтось тихцем підійшов іззаду до Марка й привітався. Не встиг відповісти — а перед ним виросла вже Радивонова постать.

— На завод? — поспитав Марк здивовано.

— Еге-ж... Тут мені жому добрати, пудів із двадцять... торішнього підвозу. Та почекай... Покуримо...

— Ні, дякую, я не курю.

— Ну, то побалакаємо.

Радивон тищнув під пахву батого й почав крутити цигарку, рівненько обгризаючи папірця. На його гарне засмагле обличчя падала тінь від козирка. Очі потайно ховалися. Здавався спокійним, хоча пальці тремтіли й розсипали бакун. Черкнув сірником, байдуже кинув:

— У неділю будеш?

— В Галайках?... Буду.

— Та-а-а-к...

Марк знову намірився до заводу, але Радивон переступив дорогу:

— У мене до тебе важне діло, — і просив одійти осторонь, де менше людей, щоб вільно побалакати.

Одійшли. Зупинилися за рогом стіни. Радивон цвиркнув крізь зуби й рішучим помахом

ісунув кашкета на потилицю, блиснувши пітною білою пругою на чолі.

— Так от... Я тобі, Марку, по-хорошому скажу: покинь Галайки. Розумієш?... А як ні, як не можна тобі, то наш куток покинь. На Загребелля не навертайся.

— А то - ж чому?

— Та не крути. І чого ти крутиш, як той коло ятки? Марк посміхнувся.

— Не смійся, Марку, — закивав погрозово пальцем, — не смійся... На кутні, браток, за-смієшся.

— Угу... он як? Вашу пропозицію прийнято до відому.

— Та чого ти викаєш? Чого задаєшся? Ні, стой! — занепокоївся Радивон і підступив ближче, широко розставляючи ноги та притискаючи Марка до стіни, — стой! Ти скажи мені, скажи: Тетяна зараз у тебе була? Га?

Перебігши кілька разів холодним, сторожким поглядом по кремезній постаті, що надсадно дихала просто в обличчя, Марк холодно сказав:

— Кинь.

— Була, питаю?

— Кинь.

— Ну, гляди - ж!...

Круто повернув до рогу й з розмаху цьвохнув батогом по землі.

III

На покатих узбіччях, на крилатих спадах яруг, що здаля зарясніли зеленим вівчариком, бере вітерець — легко, блаженсько, запашною похолоддю. З дальніх косогорів підпливаючи, несміливо заграє, припадає, пригладжує кучеряве верхів'я.

А відкриті жовтаво-бурі пагорки мліють. Їхня ріденька поросль давно стала попелястою від неблаганої спеки, дощів та вітрів-гонителів. І кущики знесилено пустили свої тонкі рученята, задумались...

Буде варкий і тьмянний день.

Коли стежка мудро крутне й побіжить униз, на дно балки, виростають обабіч крутоярі шпилі, мов ті стіни нескладисті, мов химерні одвічні сторожі лісових таємниць.

Унизу темно й вільготно. Під старими замшілими пнями буйно стелеться лапчаста ожина, і на сизому листі поблискує роса. В густих, як у льоху, затінках стовпами стоїть мошकारа.

Внизу й тихше — причайна тиша сполохів. А підіймешся вище, на другий - третій приступок — уже в переплетеній сонцем гущавині гомінлива пташина вовтузня. Хвилинами весь цей шум переможно - радісно покриває ліско-туха:

— Тіу - ліу - тіу!... Тіу - ліу - тіу!...

Буде гарячий день, ліскотухи бо завжди виспівують на задуху та грозу.

Десь, колись Марк чував таку „премудрість“ і зараз випадково згадав про неї. Хоч і не вірив, але, згадавши, трохи занепокоївся: якщо дощ, народу в читальні буде мало, а він так старанно готувався.

Тіу - ліу - тіу!

Ішли гуртком. Двоє дорослих, що сьогодні мали виступати в Галайках, решта — коммольці, що збиралися влаштувати на галаєцькому ставку перегони у плавбі та закласти спортивний осередок.

Із заводу поїхало бричкою ще кілька чоловіка. Повезли портрети в саморобних рямцях та чарівного лихтаря.

Тіу - ліу - тіу!

— Пане безбожнику, — посміхнувся Марк до товариша, фахівця в справах антирелігійних, — слухайте, що воно співає? Ви чуєте?

— А що?

— Ось слухайте, — прибрав високого, фальцетного тону і, влучно наслідуючи, тим-же розміром проспівав: — Госпо - діпо - мілуй...

— Ха - ха - ха... Ай, справді! — зареготав безбожник, — дак воно в лісі хоче насаждать релігійний дурман? Га? Братва, заглушить її! За мною!..

І завів першу-ліпшу, що на думку спала:

Не хмара й не грі - і - і - ім!..

Молоді, дзвінкі голоси охоче підхопили:

Е - гех, наступає!

Та й не дрібен дощик накрапає...

Лунко гримнула пісня, ударилась об круті стіни балок, сполошила яруги, шарварком розкотилася.

Похмурі шпилі здивовано кліпнули, настожились. Здавалося — навіть трохи посунули в бік, уступаючи місце відгукам.

Але пісня незабаром розладналася.

— Дайош кірпичики! — вихопився верткий коммалець.

— Дайош!

Спочатку непевно, незграйно, переганяючи один одного, пурхнули звуки. Потім ладніше, дужче й дужче, із молодечим завзяттям зле-

тіли вони, переймаючи самих співаків, покриваючи все навкруги:

Літ сімнадцяти, безталанная,
На кірпічний завод найнялась!

Яруги здригнулися, зіщулились, слухали.

Ця пісня щойно з'явилася в Багучанах. І тому, своєрідно акцентуючи, співали її з особливим любовним почуттям, із захватом.

За веселий шум, за кірпічки
Полюбила тоді я завод!..

І вдруге, співомовкою, жагуче захльобувався тенор:

За кір - пі - чики!..

А спокійніші оксамитові підбаски, піймавши кинуту ним золоту нитку, домотували різнобарвний клубок із гордовитою певністю, з теплою непереможною усмішкою:

Полюбила тоді я завод...

Ішли невеличким гуртком, а здавалося — цілий загін.

Рішучі. Сильні. Юні...

Може, повалити креслатого дуба? Може, яри пересунути, розсунути, зрівняти? Ой, стережіться, насуплені яри!

Ще не так давно кишмом кишіло по цих темних днищах. Над балками гохало й заливалося зрадливим свистом. Тоді були димні й криваві дні, а ночі спажкували вогненим цвітом. Тоді в Галайках полохливо здійсмалися дзвони, мов на пожежу. Галайки несамотою ордою плазували по яругах, виглядаючи багучанців, а якщо стикалися й програвали бій, то в очеретах понад ставками тісно було від задуреного люду.

Ось за цим урвищем, такої - ж літньої днини, як і сьогодні, Марка поранено. В тій сутичці з ворожого боку змагався й Радивон. Марк це добре знає. Радивон потім кудись зник і повернув до села лише років через два.

Ущухло, затерлося, але не скоро забути крутоярим шпилям: тумани, що виповзають із мулких днищ та обіймають їхні косматі голови, часто пахнуть випаром крові...

Було...

А тепер ішли весело, такі - ж рішучі, сильні, як і тоді. Упевнено йшли, простягали дружню руку.

І Галайки, стямившись, здивовано й зацікавлено оглядалися, немов уперше помітили, що невинним, живловим прибоєм винесло їх на грані, що довкола твориться щось незвичайне, негадане.

Може, не всі могли доладно збагнути, охопити, але вже стадною, земляною, що ніколи не зрадить, чутобою розуміли істотність та красу величного зруху, уже в глибині своїй каялись, вірили.

... Коли Марків гурток прийшов у село, біля читальні стояла розпряжена заводська бричка, і на порозі, що був обліплений вихрастою, жвавою дітворою, строкато купчилися свитки, сорочки, брилі та шапки. Гомоніли, поспиравшись на ціпки й поважно смакуючи товсті завертки. Мигцем, допитливо оглядали кожного нового, що приходив, і, злегка торкаючись рукою шапки, привіталися.

Почали не скоро — вибирали місце для портретів, прибивали, оздоблювали квітами.

Маркмав останнім слово. До того часу кімната була переповнена. Набравши охоти, він просто, зрозуміло, з теплим піднесенням, яке надавало йому переконуючої сили, почав говорити за прикрі болячки, що й досі гніздяться по темних закутках, і тут-же супроть яскраво доводив необхідність та можливість позбавитися їх.

В задніх рядах він двічі помітив Радивонову постать. Вигулькнула — і сховалася.

Його це ще більше захопило, піднесло, і гарячі, прісьма-захоплюючі слова густо посипалися туди, до дверей.

— Правильно, — хтось підбадьорував із кутка.

Його настрій передався слухачам — ловили кожне слово. Він почував, що його розуміють, приймають і поділяють кинуту думку, що між ним і ними тісний, довірливий зв'язок. І тому легко й радісно було говорити. А коли скінчив, його обступили колом і наввипередки засипали запитаннями.

Марк був щасливий. Завівши спокійну бесіду, він між відповідями згадував уривки з доповіді та їхнє вражіння й кожного разу почував трепет задоволення.

Так перейнявся сьогоднішнім днем, так заглибився в свою справу, що, коли розмову було вичерпано, і кімната стала поволі порожніти, він не повірив, що промайнуло вже три години. Йому здалося — хвилин десять.

Згадав про Загребелля. Згадав, що сьогодні серед інших не помітив Тетянки. Невже насильно не пустили? Невже сваволя дійшла такого краю? Треба з цим покінчити. А Радивон?.. Від нього Марк сподівався яких завгодно підступів, але був певен, що все це роблено - фальшиві погрози, що врешті він і сам не допустить серйозної сутички з Радивоном.

Іншим разом він не пішов - би: не хотілося розбавляти чи згущати солодку гостроту сьогоднішнього дня. Але відкладати не можна.

Хай Тетянка противиться — та тільки зараз не час гратися в гідність або скромність і від цього терпіти, ба навіть свідомо калічити, руйнувати все життя, таке потрібне для інших і таке дороге для нього самого.

І він пішов. Щоб швидше й зручніше перехопитися, попрямував зарваним, як суточки, провулком, потім левадою й просто з прибережних обніжків потрапив на город.

Уже на порозі він почув балакучий гомін. Може, і чужі — повертати пізно.

Переступив.

У похмурій з маленькими віконцями хаті було накурено й душно. Зразу після сонця потемніло в очах — і він не міг упізнати облич.

— Драстуйте.

Хвилинка тиші — і, немов за командою, кілька голосів бовкнули :

— Доброго здоров'я !

Дядько Влас підвівся, протягнув Маркові зашкарублу руку. З напівтемного кутка вплив Радивон. Мовчки звільнив місце на лаві й переступив до лежанки. На Марка й не глянув. Сперся на примурок і, похапливо затягуючись, пускав дим під комін.

В хаті, крім Тетянчиної матери, був іще худенький, жвавої вдачі чоловічок із більмом на оці. Той ретельно підсунувся до стола,

захопив у рот руду штурпалку вуса й зацікавлено витріщився більмом на Марка.

Розмова не ладналася. Почувалась вимушена напруженість, наче несподівано й недоречно викрили на людях таємницю.

— Параско,—звернувся Влас до господині,— може - б ти нам осюди перекусить поставила?.. То нічого, що жилавки. Люди дарують...

— Зараз.

Радивон шпурнув недокурка під припічок і схопився за шапку.

— Ви куди?

— Та... я зараз. Дядьку Степане, ви зі мною? — кинув худорлявому.

— Авжеж, авжеж, — непокоїно підстрибнув Степан, загортаючи поли свитки, немов збирався на мороз.

— А то - ж простигне... — лукавенько прищулювся хазяїн.

Марк поспішив використати цю перерву — хотів вийти з хати раніше, ніж поверне Радивон. Як тільки двері зачинилися, він попросив хвилинку уваги й приступив до діла. Говорити було трудно, ніколи не почував такої незручності, як ось зараз перед крутим, хитрим дядьком Власом. Він радше вчитав - би йому, сказав-би в очі всю правду про нього - ж самого, ніж звертався - б із яким - будь проханням. Але

треба було уникати найменшого загострення, і він чемно та просто виклав справу — просив віддати Тетянку.

Батьки, очевидно, не сподівалися. Принаймні, сьогодні, та ще в такий чудний, простацький спосіб, без попереджень, без належної урочистості. Розгублено переглянулись. Першою подала голос мати. Але не встигла вона мовити й двох слів, як у хату вскочила Тетянка.

— О? — і остовпіла.

На неї стурбовано замахали руками.

— Ось Радивон іде! — крикнула, вибігаючи.

Розмову було перервано. Справді увійшов задиханий Радивон із тим-же більмастим чоловіком. Не питаючи, наблизився до лави й розсівся за столом упевнено, по-хазяйському, наче у себе вдома.

— А те, що простигло, треба підогріть, — моргнув і вийняв із кешені пляшку самогону, — та й з Марком треба мирову запить... Він знає.

— Ні, дякую, мені йти, — підвівся Марк.

— Куди?

Він і не стямився, як його вже схопили й насильно тягли на розтоки. Умовляли. Припрошали. Жартівливо докоряли.

— Що-ж це ви, плюнули через поріг та й тікати? Цураєтесь? Та де-ж ви бачили? Та це-ж образа...

А Радивон своє:

— Марку, помиримось! Ось на мої п'ять!
Давай, помиримось...

— Та я, здається, і не сварився. Але-ж я не п'ю!

— Ані краплиночки? З нами?

— Ані-ні.

— Ну, що ти робитимеш? Ну, то хоч посидьте, коли так.

— Посидіти можна. І то — не довго...

Щоб так-сяк загладити настрій і почувати себе зручніше, Марк узяв жилавка. Їсти йому дуже хотілося, але тісто було надто гливке, не смачне. Чи, може, так здавалося? Жував — аби жувати. Сидів, як на голках.

Радивон (мабуть, не перша чарка) з перебільшеною старанністю розливав, приказував та перекидав одну п'одній, смаковито переполіскуючи в роті. Незабаром обличчя йому стало, як той буряк. Очі посоловіли.

— Ех, вип'ємо, куме, тут — на тім світі не дадуть!..

І він з пересердям стукнув порожньою скляночкою об стіл і покосився на Марка. Помітивши, що той хоче встати, квапливо перелив через край нову й теж підвівся.

— Пий! — зухвально гукнув йому.

Марк удав, ніби не розуміє, ніби це не до нього.

— Пий, кажу тобі! Чуєш?

— Прощайте... Мені все - таки пора.

— Ні, стой! — вискочив Радивон на середину хати і схопив його за плечі, — стой, браток! Не здавайся. Ось бачиш — наливо? Пий! Пий, кажу тобі!

Сам він похитувався. Поривчато дихав. Повзав по всій Марковій постаті лупастим, скляним поглядом.

— Чуєш? Пий!

— Хо - хі... хо - хі... — загикав п'яненьким смішком Степан і витягнув уперед довгу шию.

Підскочили хазяї, прилипи до Радивона з благаннями. Але Радивон не пускав рук. Ще сильніше стискував ними, як лещатами, і супорно з невимовною злобою вдивлявся у Маркове обличчя.

Марк почував, що легко може скинути його руки, але знав, що це буде початком справжньої бійки. І він з онімілими від болю раменами стояв спокійно, вичікуючи влучної хвилини, щоб розрядити сутичку без зайвого шуму.

— Радивоне!.. Ну, послушайте нас! Ми - ж вас просимо... Ну, покиньте чоловіка!

— А хіба це чоловік? Я вас питаю, хіба це чоловік, раз він не п'є? Га?... Ні, браток, пий! Пий, кажу тобі! — і рішуче почав підштовхувати Марка до стола.

— Хо-хі... хо-хі... — знову задоволено розперезався Степан.

Раптом двері розчинилися. Хтось гукнув незнайомим, дужим голосом, підскочив іззаду (Маркові трудно було побачити) і вхопився рознімати заляклі Радивонові пальці. Марк потужно смикнув плечем, визволився.

— Ах, дак ти битися? — заревів Радивон, усім тілом кидаючись наперед. Але тут-же він незграбно пацнув ногами, поковзнувся. Його схопили впоперек і вже тягли до сіней.

Сталося це надто швидко. Марк не встиг іще розправити м'язів, обсмикнутися, як хата спорожніла. Гомін перекинувся у подвір'я. Через віконце побачив він, що біля ворин, звівши руки на груди, застигла Тетянка, бліда, мов мрець. А під самим порогом вовтузилися з Радивоном. Крім інших, його втихомирював ще якийсь грімкий здоровань. Мабуть, присутність цієї людини трохи протверезила Радивона: перестав пручатися, втих і лише, як навісний, кліпав стуманілими очима.

Радивона просили йти потихеньку додому, проспатися.

— Чоловік-же не п'є... Не може... Нащо-ж до нього чіплятися? Не може пить, неп'ющий, значить... Понімаєш? — старанно, з надмірною дбайливістю, як дитині, витлумачували хазяї.

— Та що воно кавнякає?... Що воно задається? Не п'є! Ха!.. Та він завтра за цей самий самогон вас - же запавторить, — знову сіпнувся Радивон і заверещав на все подвір'я: — Люде добрі, подивіться! Це - ж камуніст! Люде добрі! Він - же сьогодні на собраниях самогон знищожав, а тепер сам напився. Сам напився!..

Марка наче варом обдало. Не пам'ятаючи себе од злости, кинувся з хати, але сінешні двері були на складному засові, і він довго шарив у півтьмі, поки відчинив. А перед очима, як стій — Тетянка.

— Марку!

Марк схаменувся. Запал його підупав. Махнув із пересердям рукою і, вгамовуючи обурення, глянув у її строге, пополотніле обличчя.

— Хто цей? — кинув згодом на нового.

— Сусіда. Я навмисне покликала, — сказала коротко, знехотя.

— Ти покликала?

— Еге - ж...

— Ну, і чудак Радивон, — похитав Марк головою, але вона знітилася, не відповіла.

Знову поглянув на неї — увбойно стислі уста, і під затягнутим шнурочком брів якась скритна думка. Та тільки зараз ніколи було допитуватись.

Радивона вже встигли скрутити поясом і, затуляючи рота, живосилом втягли до льоху. Двері підперли кілком.

Стихло...

— Хай прохолодиться, — посміхнувся велетень - сусіда, підходячи до Марка, — вибачайте, він у нас, як вихилить, так той... наче пришелепуватий.

— Авжеж, авжеж... така okazія... — в один голос підтакнули і хазяїн, і Степан.

Марк просив вибачити за турботи й міцно стиснув сусідину руку:

— Дуже дякую. Коли-б не ви...

— Я й кажу, залле сліпи й наче тобі пришелепуватий, нема того, щоб по-людському, сумирно...

— Зате просто: хто не п'є — бий! — з усмішкою додав Марк.

Хазяїн тут же запобігливо почав розповідати сусіді, як зайшов один гість, як другий, як раптово знялася буча. Радивона з чохом обсипав лайкою, а Марка облесно запрошував знову до хати, хоч з усього було видно, що він надто незадоволений з цих несподіваних відвідин.

Марк рішуче odmовився. Обіцяв иншим разом завітати і, попросивши не забути про його клопотання, віддав чолом.

IV

Звечора затягло небо рваним олив'яним ганчір'ям. У повітрі ліньки повзла млосна духота, безшумно сідала на землю, застигала нудким теплом випарів.

Дихати важко.

Олив'яне шмаття вгорі, мов ті дикі гри-васті табуни, що їх облавою зайшли з край-неба та сполошили — тепер вони бігли в одну сторону, грізно ставали дуба, падали й тонули в каламуті.

Зляканий місяць вигулькнув був на хвилину, але тут - же зачепився, заплутався і, глумливо розхристаний, похапцем став загортатися: гей-би йому не такої ночі бавити юнців!

А ніч прийшла з бурчанням, сварлива, на-суплена — і принишло все у напруженій темряві.

Десь далеко - далеко гуркотіли навантажені боднями велетенські вози, і коротко злітали в небо молочно - фіялкові химерні птахи...

Тетянка ночувала в клуні. Трохи моторошно було серед цієї скованої темряви й полохливого трепету блискавиць. Вона затулила очі долонями, лежала без єдиного руху. Під боком поволі ізсунулось, ізжужмилось рядно й муляло вузлуватим гудзом, але вона не поверталася. Все тіло було налите незвичайною втомою, наче після варких жнив.

У голові-ж ходором ходив сьогоднішній день, такий неподібний, такий сум'ятливий.

Коли Радивон трохи очулався, і сусіда, взявши його під руки, повів кудись із собою, на Тетянку напали в хаті погрозливим допитом. Вона призналася, чому кликала сусіду. Знаючи Радивонову вдачу, вона була певна, що його сваволя під п'яну руку призведе до поганого кінця. Але вона не зверталася до сусіди конче за допомогою, лише просила його до батьків у якійся важливій справі.

І як не старалася Тетянка довести необхідність та доцільність цього вчинку, її не слухали.

Загримали, затюкали...

Упевнений дядько Влас, посилаючись на свій досвід, твердив, що врешті все закінчилося - б тихо - мирно. Потовклися - б трохи, як це завжди буває, та на тому й розійшлися - б. І Марк не став - би розголошувати таке діло,

що в ньому сам заплутався. І ніхто - б не знав.

А тепер можуть рознести, розтрубити. Тепер Тетянчина необачність справді може наробити лиха. Та й як вона сміла, не поспитавши старших? Яке вона право мала?

Розпуста! Сором!

У хаті завихрилася нова колотнеча. Вже допікали Марком. Ніяк не могли в тямки взяти, чому саме він приходив, бо в щирість його прозьби не вірили: надто вона здавалася чудною, ба навіть осоружною. Чи посміятися хотів, чи й справді з якимись іншими думками? Зрештою, без певної змови та згоди з Тетянкою Марк не наважився - б завітати. Значить, вона криється від батьків, противиться їхній волі, і всі материні перестороги, поради, заборони для неї — ніщо?

Розпуста! Сором!

Гуло, кликотіло в хаті, як у котлі. Власа понад усе діймало невдале чаркування, і, зганяючи злість, він обурено картав і без перестанку бив кулаком по столі. Мати голосила, бігаючи по хаті та відчайсно ламаючи руки. Але на цей раз і Тетянка не мовчала. На кожне кинуте їй слово вона тут - же посидала відповідь, конче хотіла довести свою правдивість. Це ще більше розпалювало, загострювало,

згущало сварню. Не втерпівши, вона кінець - кінцем просто сказала, що батькам тепер пізно її вчити, що віднині вона не хоче й не буде їх слухати.

— Що?

В хаті на хвилинку причмеліло. І враз, немов дах звалився, упав несамовитий вигук — то Влас підвів над нею кулака. А мати, умліваючи від хвилювання, лише коротко, задихано прошепотіла :

— Геть... з хати...

Тетянка вибігла.

Потім городами та берегами мати гукала на неї, але Тетянка не обзивалася. І коли - б не гроза, вона - б краще переночувала де - будь у рові, на обніжках, тільки не в клуні.

Мати згодом довідалася про неї, але, добре знаючи її упертість, не наважилася просити до хати. Дала спокій.

Тепер у темряві проходив перед Тетянкою весь сьогоднішній день, і Тетянка, заглиблюючись, докопуючись, шукаючи кінців, шукала виходу.

Вона сьогодні двічі крадькома підходила до читальні — хотілося дуже послухати, побачити, що там робиться, хотілося кинути слово Маркові. І двічі біля самих дверей стикалася з Радивоном, який погрожував силоміць

одвести її додому. Потім виглядала Марка на греблі (хоч і не вірила, що зайде) та розминулася й не встигла запобігти колотнечі.

Але якраз усе, що сталося, допомагало їй зараз зусніти власні помилки, розгортало широчінь можливостей, конче вимагало в той чи інший спосіб розв'язати вузла. Сьогоднішня Маркова поява переконувала її, що Марк, не жартуючи, говорив про завод, що йому не можна не вірити.

І ясно вставала перед нею нещодавня ранішня розмова у садку...

— Рви! — шепнуло над вухом.

Рви!.. Рви!.. підтакнуло знадвору, глухим шелестом падаючи в лопухи.

Спалахнула блискавка, і над стріхою рвучко з присвистом промчався вітер.

Рви!

Тетянці нараз видалося, що хтось товчється під брамою й торгає засовом. Вона підвелася, але новий наскок навіженого вітру захопив у жменю всі інші звуки й жужмом кинув їх на сусідський залізний дах — там уже в шалених обіймах пискливо ойкала, реготала, стогнала надірвана бляха.

Порив пав — і знову Тетянці вчулася та сама вовтузня.

Моторошно стало: свої, чи хто чужий?

— Хто там? — кинула в п'їтьму.

— Одчини, — пробубонїв Радивонїв голос. Жорсткий морозець перебїг жилами — вона здригнулася.

— Одчини, чуеш?

А з далекої далечи котився вже грізний гул... Ближче й ближче... На мент принишк — і раптом з розмаху бахнувся над самою головою, розбився, розсипався в громохкому шумі...

Тетянка впала ниць. Не пам'ятала, скільки промайнуло часу.

Тїшилась, танцювала гульлива буря, шибеником прокрадався у щїлини вітер і ляскав у долоні, і свистїв попід кроквами, а довкола лопотїло, плямкало, сипало хлющем...

І над усім навальна, як буря, гнітюча думка: Радивон тепер дасть собі волю. Тепер йому боятися нічого, він ні на що не зважатиме. Досі він лише натякав, що заскочить уночі. Сьогодні - ж це було вперше.

Брама шаснула — вітер ухопив половинку чїльни і, розгніваний, що не може вирвати з петель, несамовито грюкнув нею об стїну.

Тоді Тетянка, мов ужалена, знялася на ноги. На тлі болїсно-яркої блискавиці вона помітила по цей бїк порогу велику смолянну постать, що ретельно ловила двоїсту чїльну та

намагалася знову закласти її на засов. Тетянка стрибнула в куток, причаїлася за купою торішньої залежалої трухи й звідци при світлі блискавок стежила за Радивоном.

Ось він, підвівши руки, мов крила, шукаючи рівноваги... — і зник.

Тепер — згинці, недоладний, страшний, мов душогуб... І тьма.

І вже навколішках, біля рядна...

Він догадався. Він сліпма кинувся попід стіни, а Тетянка ще глибше зарилася в остюки.

— Та де-ж ти? Озовися! — гукав стривожено Радивон, обмацуючи кожну щілину.

В тісній та бідній клуні, що в одному кутку мала копицю отави, в другому купу трухи, заховатися було нелегко. Вже кілька разів Радивон проковзнув біля неї й лише випадково не наткнувся. Ще хвилина — доконче помітить.

Вона обережно виповзла, почала скрадатися до брами, і саме в цей момент, як хижак на здобич, плігнув Радивон на неї.

— У-гух, ти!...

Але вона вчасно присіла, випорснула з його рук, стрибнула в отаву.

Почався герць.

— Все'дно-ж... Все'дно-ж піймаю, — погрожував він із завзяттям.

І бігали, перекидалися, шарпали одне одного, засипали обличчя остюками, гнівно перегукувалися, аж поки Тетянка, знесилена, перелякана упала скибою.

— Ой, зіллячко... — простогнав задиханий Радивон, стискуючи її в своїх цупких мокрих обіймах, — чого - ж ти хова?.. Чо... тікала?

— Боялася... думала, чужі, — ледве чутно прошепотіла Тетянка.

— Брешеш! За сусіду боялася...

Від нього пахло кріпким самогонним перегаром. Був замовк — одсапувався та спльовував, але рук не пускав. Згодом почав мурмотати під ніс невиразну лайку. Мабуть, ще не зовсім протверезився, бо плутав наймення і з трудом витискав неслухняним язиком тягучі, нісенітні слова.

— А здорово я його! Га? — пригорнувся важким лантухом, навпомацки шукаючи Тетянчине обличчя.

— Кого?

— Та Марка - ж... Тепер годі! Закається...

— Ой, закається, — підтакнула Тетянка, — а я - ж за тебе так боялася...

— От брехло!... Боялася... А чого - ж сусіду кликала?

— Я не кликала, Радивончику, ей - право, не кликала...

— Брешеш... Ну, та все'дно.

Щільніше притиснув до себе гаряче, гнучке тіло. Дихав надсадно й перебігав тремтячими пальцями, грубо, до болю загібаючи ними й лоскотно облапуючи пружні груди.

Вона завзято противилась. Коли-ж спахкували блискавиці, мимоволі сіпалася в його бік. У голові стугоніли сотні ковадел, а довкола був чад, солодкий, душний чад...

— Не займай, Радивончику, я тебе дуже прошу... Не займай, голубчику... Ось як поберемося, тоді вже...

— А поберемося? Тепер підеш?

— Піду... Прис'ей-бо, піду...

Радивон трохи вгамовувався й починав балачку про їхнє спільне життя. Захоплювався, говорив, що вбере її краще за всіх дівчат, шануватиме, як ще нікого. І хай хтось спробує підійти близько, чи піднести голос — уб'є на місці! Усе село буде заздрити!

А Тетянка слухала, погоджувалась з усім, аби-но заспокоїти й запобігти глуму, знову думала про хатнє щастя, про волю розмайну, і єдиним, найбільшим бажанням її було, щоб ця ніч промайнула хвилиною, [щоб швидше світанок.

— Радивончику... Я-ж тебе прошу, мій голубчику... Не займай... пусти... почекай трохи...

Радивон послаблював руки, скреготав розлючено й тикався жадібними, згарьними устами в її щоки.

Але тепер, коли вже прокотилися в крові перші вогнені хвилі, коли втома перемогла кров, кожний його дотик не то що не діяв повабою, а просто здавався огидно - липким. І те, що досі в ньому незрозумілою силою притягувало й лякало Тетянку, що цікавило й дратувало, тепер, нашумівши через вінці, лишало після себе відкрите дно, на якому відбивалася вся істотність Радивонових домагань та помислів.

Ще сьогодні, коли буйного Радивона волокли до льоху, вона пожаліла його, так щиро пожаліла, що трохи не обмовилася перед Марком. Ще була якась тоненька, ніжна ниточка, невідомо коли і як виткана.

Тепер — порвалася...

Довго й настирливо мучив її Радивон. Умовляв, просив, божився. Золоті гори обіцяв і залякував своїм відчаєм. Врешті, не зважаючи на сльози та завзяте пручання, силоміць зібгав її під себе.

Тетянка заверещала.

— Ша, дурне!.. Бо заткну горлянку...

— Радивончику... ріднесенький, — і піймавши його руку, припала до неї поцілунком:

— ну, я-ж тебе прошу... Ну, бачиш... Ну, ти-ж чоловік, а не звір... Ну, бачиш...

— От, чорт!— розгнівано труснув нею і, вагаючись, одліг обіч,— от чорт!..

Більше він не підступав.

Цілу ніч полихали трепетні блискавки, мов бистрі химерні птахи, цілу ніч бісився грім і шумувала злива.

А Тетянка лежала в тупому забутті й не знала, чи довго захльобувався під кроквами вітер, де й чому жебуніли співучі струмочки, не знала, чи сон, чи дійсність...

... Прокинулась — довкола була тиша, сіра, байдужа тиша. Радивон спав, скрутивши набік голову, з потужним віддихом, і розкритий рот його здавався чорною раною.

Тихесенько, плазом вибралася Тетянка надвір. Над селом тиль-тиль займався світанок. Ще сутінь стояла в повітрі, село впивалося міцним передранковим сном, а вгорі на полинялому небі стомлено тяглися останні пошарпані хмари.

Краплистий льодок із стріхи кольнув по щоці. Захотілося пити—ще з ночі томила спрага. Можна було постукати до хати й набрати з діжки, але вона взяла з тину забутого горщикка й пішла росним городом до берегу.

Після бурі все було якимся иным, кострубатим, змученим, наче після страшної бійки, і зупиняло на собі погляд. Із сусідського даху звисав аж на вікна перегнутий шмат бляхи. Довга - ж тичка, що вчора стриміла над шопою, зламалася удвоє, і не було на ній пугала-галки. Ось прибиті зливою грядки, які доведеться знову пересапати, а старанно прибрану росаду замулило так, що й не впізнаєш...

У копанці, з якої хотіла Тетянка напиться, вода сочилася через край, і була густо - мутна, аж сиза. Тоді зірвала листочка з верби і, поклавши його в рот, млявим напівсонним поглядом окинула обрій. На горі набряклою, наїженою отарою тулилося село. З другого боку за кладкою гойдалися яруги і злегка диміли, немов хтось розводив по днищах багаття.

Скоро півні ударять гомінким гаслом — і заворушиться день. Встане село. Встане Радивон. Що - ж тоді? Що буде завтра, після завтра, через тиждень?

Тетянка ступила на кладку.

В голові обважнілій ліньки ворухилося рване мережево: десь там був Радивон, а там лежали прибиті зливою грядки, що їх конче треба пересапати, а назустріч виростали крутоярі шпилі, без кінця розмотуючи слизьку

стежку, закликаючи далі й далі в свою гушавину.

І Тетянка йшла. З пагорка на пагорок, не поспішаючи, не оглядаючись, довго йшла, як у сні...

Зуинив її раптовий спів - шум та сліпучий полиск золота, що бистро пливло, розпливалося навкруги, затоплювало вщерть, аж капало зайвиною з верховіття. Вона здивовано застигла на одному місці, нічого не розуміючи. І тут лише помітила, що у неї в руках сіренький забутий горщик. Повернула його денцем, подумала і раптом з розмаху так кинула об землю, що розсипався на дрібні черепочки.

А сама мерщій уперед — стежкою на Багучани.

Хапаючись за прикорні, сповзаючи по слизьких видолках, без перепочинку бігла вона й лякливо оглядалася: тепер їй все здавалося, що позаду женеться якась страшна навала. Серце завмирало й воднораз іще з більшим натиском рвалося з грудей, а вона, не зупиняючись, поспішала далі.

В роті пересохло. Припала на хвилинку до калюжі, готова висмоктати з неї всю воду, і, сьорбнувши, знову бігла — уперед, уперед!

Вже розповзались останні хмари, сонце правило у блакитні дзвінкі степи. До битого

тракту, що лежав за ярами, вже було недалеко — тільки перехопитися через одну вловину. І коли Тетянка вибігла на шпиль і озирнулася, вона побачила, що з протилежного пагорку, розмахуючи руками, оскажено мчить Радивон.

Була зупинилася — і нараз прожогом кинулася в кущі. Гнучке гілля батогоми застьобало по обличчі, ноги розбивалися об хащі й загрузали в підгнилому, м'якому, як клоччя, листі. Роса забризкала всю одіж, сорочка прилипла до тіла. Швидше до тракту!

А найгірше — зрадливий шум, що міг допомогти Радивонові. Упасти, причаїтися — все одно знайде. Ні, краще до тракту. Там не так страшно. Там коловорот близько. Може, хто чужий нагодиться?..

І знову повернула на стежку. А позаду вже тупотіла гонитва, і кожний звук відбивався в Тетянчиних вухах настирливо-зривною луною:
— Уб'є!.. Уб'є!.. Уб'є!..

Напруживши останні сили, вона ковзнула через рів і вискочила на дорогу.

— Стій! — забіг спереду Радивон.

Був розхрістаний. Блідий. Без шапки. Голова кучмою. Аж на очі звисав мокрий пелех. Очі позеленіли, впивалися їдкими жальцями.

— Ти... куди?..

Тетянка зацікавилася.

— Куди ти?... до нього?... — ступив ближче й штовхнув ліктем під бік: — зараз-же повертай додому! Ну!

Тетянка низенько схилила голову, але не зрушила з місця.

— Ну! Не підеш? Не підеш?... Ух, гад! — розмахнувся, не втримав кулака.

Ліс колихнувся... Шпориш поплив під ногами м'який-пухкий, мов тая трясовина, і Тетянка втратила рівновагу... Коли-ж прийшла до пам'яті й підвелася, повітря вже сповняв гомін — з коловороту, погрюкуючи колесами, виїздили на поле підводи.

Вона більше не глянула на Радивона. Поволеньки обтерлася рукавом і рушила знову вперед, назустріч підводам, назустріч хатам, що з-за дерев усміхалися добродушно-привітно.

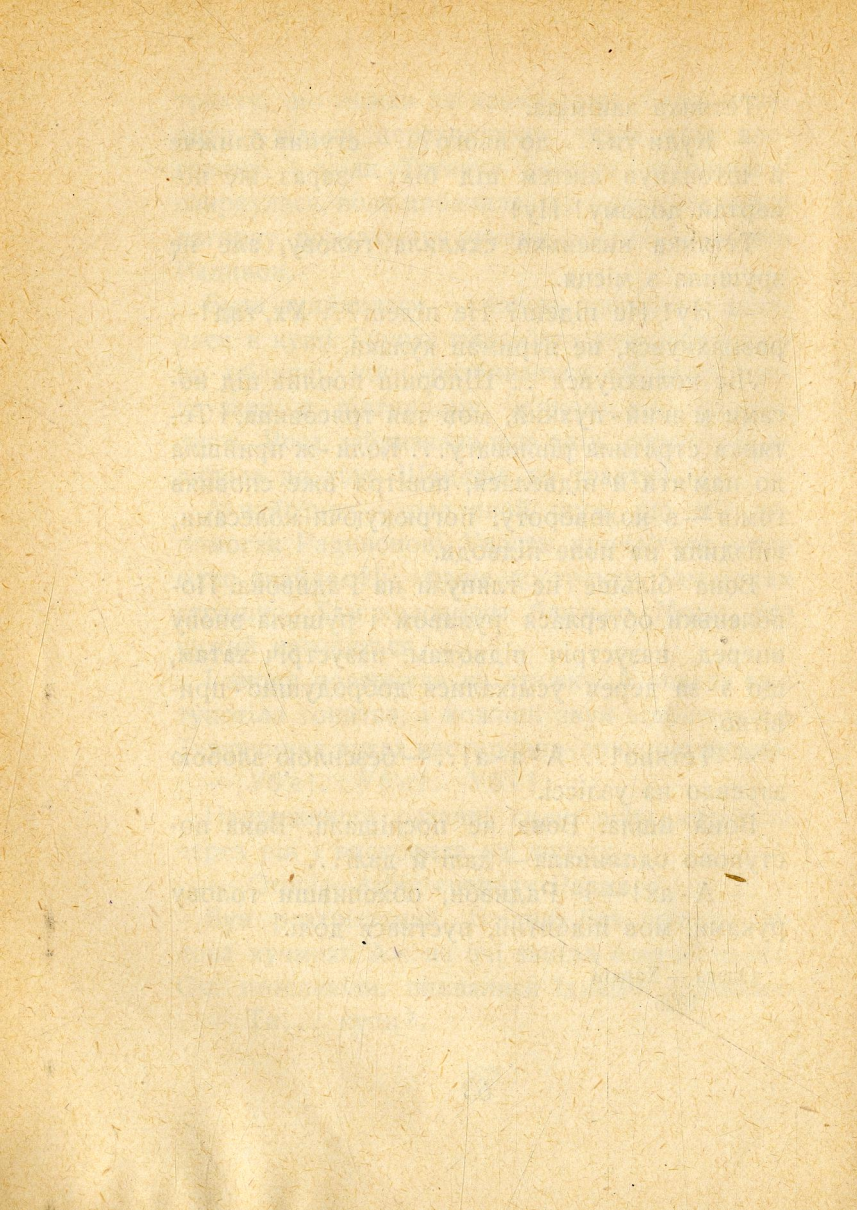
— Тетяно!... А-а-а!... — безсилою злобою заревло на узліссі.

Вона йшла. Вона не поспішала. Вона поступово одпливала — далі й далі...

— А-ах! — і Радивон, обхопивши голову руками, мов підбитий, пустився долі.

Одеса — Харків

1925

ГАЙДАР

(Степова легенда)

ЧАДНАТ
(1870-1871)

I

Сонцевієм роздувало молоді груди, нали-
вало жили п'яною смолою,— ой, пливли в бла-
кить зелені простори без кінця, без краю...

Соковиті дні проходили запашно, падали у
безвість ночі, і росна паморозь у степу від
сутінок аж до світанку,— ой, пливли в бла-
кить зелені простори без кінця, без краю...

Перебігли росами дикогриві коні, а за ними
стоголосо табуни людей — запалали вогнища,
курава над степом зачаділа.

... Угорі-ж — багаття на все небо. А він
до багаття шкірив зуби і розминав щасливий
на руці своїй м'ясисте лопушиння. Зеленосо-
ком м'язи натирав і нюхав м'язи,— о, він добре
знав, як пахне сонце!

Так мав себе у просторах смуглявий Вар.
Зашелестить тирса — вже хижаком присів,
розпізнає:

заєць?

лис?

Плиг на коня і — навздогін!

Вітер юнакові просто в груди: стій!

— Стій! — і розмахнеться по вітрових космах.

— О-і-й! — з далеких байраків — і-й! —
а юнак тільки сміється.

Гнівний Громодар по хмарах тут кресне і небо блискавкою поре, поре; гайдари сполохано на землю ниць, — а він шалено мчить у далечінь, мчить і випинає проти вітру розхрістані груди — на!

Так виростав у просторах смуглявий Вар.

II

Море зеленасте... Отари, табуни... А за ними: гей — та — гей!

Невільники — то гайдари.

Вони - б погейкувать нераді, та ген — намети: там басамани, нагаї, там князь проклятий між жінок сидить і п'є вино, і п'є вино, а збройне товариство до ніг його облесно сипле регіт.

І думав Вар: невже-ж то без князів не можна?

— О-і-й! — з далеких байраків.

Море зеленасте підхопило й понесло — о-і-й! — і більш нічого...

Невже - ж не можна без князів?

Зацвітала земля потом, і падала у безвість ніч. І знову цілу ніч із княжих наметів гуль-

галас тривожний, аж луна тирсу хилила, аж гасали з переляку коні.

Невже - ж не можна?...

III

Сповнило жили п'яною смолою — зайнялась вогнем сімнадцята весна.

Обнявши землю руками, ждав гайдар синьо-оку гайдарку.

Вона вже йшла, всміхалася привітно й оглядалась на намети.

— Лоан! О, йди - ж! Лоан!

Всміхалася привітно, сторожко оглядалась.

— О, йди - ж!

Кумис майнув по жилах — схопив її на руки Вар і мчав, як вітер, аж поки впали у знемозі...

— Вар... Вар...

... а ще медвяні на зубах, ще й густо пахли коси...

IV

Ген половіла жовтокросая голомша, ген узбережжям біле городище...

Продавали Вара чужинцям за перстень золотий.

Так недоторкливий гривун поводить баским оком — тремтить, мовчить, вичікує...

... А там десь п'яно пахло лопушиння,
медвяно пахли коси...

Що?

Ні!

Раз - раз! — рванув, розбив, когось у живіт,
комусь піском засипав очі...

— О-і-й! — схвильовано голошма, — о-і-й! —
стрілю в степ.

... Вже як покинули шпилі приморські, як
повертали кочовиськом, піймався Вар.

— Так ти тікаєш?..

Ятрились довго рани — зализував, землею
присипав і шкірив до багаття зуби.

А видужав — немов не той юнак, немов
на нього пала падь: таємно, осторонь, очима
в землю.

І тільки як гомоніли про занедбану гайдар-
ську долю, як з бородатих сипалась полуда,
а з молодих гроза, буяв грозою Вар.

— Нащо нам князь і збройне товариство?
Нащо?

Тоді брови, мов крила шуліки...

Нащо?..

V

Не хмара вставала низько над степом, не
дикий табун розметався копитно — то в тьмі
в нічній хижакі підкрадалися сармати.

Вдосвіта — тонко — продзвеніла стріла.

Знявся у таборі турботний гул, та було йому пізно: вже ворог зробив своє діло, вже зникав у тумані.

Чого-ж бо гайдарі кріпко засинали, чого добра княжого не доглядали, ворога-хижака до табору підпускали?..

— Нагаїв!

І розкотилося тирсою полохливо, розсипалось гадючим свистом...

Де спіткнувся, де упав, там уже клоччя криваве — не тіло.

Де спіткнувся, де упав...

Аж до вечора зойком гойдало блакить, аж до пізньої ночі Вар сколошкано шурхав по травах — довго, душманно стогнала ніч.

Упав об'юшений під кам'яним капищем.

— Ти бачиш? Ти чуєш?

І плюнув богові у мертві очі.

— Ти!..

Іржала ніч...

VI

Князь наказав готуватися в похід.

Лютим роєм завихрило, дзеньком, скреготом заквилило — сокири, списи на сонці тільки блись, блись.

А вино — рікою, і в захлині горлало збройне товариство, вихваляючись воювати сарматів...

Та як ступила ніч — вже Вар по гайдарях:

— Тікаймо! Нащо нам похід? Тікаймо!

— Куди?

— Чи-ж мало нам місця? Будемо жити сами, без князів.

Відповіли мовчки, поглядом до наметів.

— Так ходімо на них! Вони п'яні, нас-же більше! Ходімо й поб'ємо!

Шумовинням шугнув шалений заклик — іскрами з уст в уста.

— Я з тобою! — підбігла Лоан, а в руці різак.

Спалахнули гайдарські серця, та думка поділилась:

— Не пора. Почекаємо трохи.

— Ні, ходім! Вже доволі чекали!

Поділилася, забаламутила густа комашня — вітрюгою рвачкою гул нестримний, довгий гул...

— У-лю-лю! — раптом ударило на сполох із наметів, труснуло комашнею — і плазом потекла у тирсу...

— Гей, куди, страхопуди?

Потекла залякана у тирсу.

... А вже дзвеніло, гупотіло з наметів.

— Ну, пам'ятайте-ж!

Підхопив на коня синьооку — о-і-й! — сліп-
ма в далечинь.

Навздогін — тільки вереск, хижий посвист
арканів...

VII

— Ось ви які... — примружив князь очі,
як привели до нього втікачів.

Довго стояло мовчання, і гостро всмокту-
валися княжі очі в Лоан.

— Гарна... — сказав нарешті, — вперше ба-
чу таку гарну... А щоб не тікала, киньте
до мого намету...

Підтятою стеблинкою впала, до чобіт при-
пала:

— Все, що хочеш, все, що скажеш, тільки
його не вбивай. Я винна, я...

— Годі! — ткнув її в груди й до Вара:

— А ти завтра підеш у похід... І якщо ти
справді такий відважний і якщо хочеш жити,
принеси мені з бою сто сарматських голів.

VIII

Толочила тирсу густая навала — степ мов-
чав...

Падали ночі, вставали дні, а степ мовчав,
прекрасний і зрадливий.

... Над Варом - же крилата думка : зазнаєш, князю, моєї відваги !

Падали ночі...

Та ось забовваніла далечінь чорним рястом...

Ой, тривожно стогнав сарматський бубон, а на світанку вже у нестямі прокинувся степ.

Не Громодар креснув кресалом, розсипаючи лютий гуркіт, не вітер - хуртеча погнав обремками хмари, заслоняючи сонце, здіймаючи зойки в повітря — смертним побоєм стикнулися в степу два невблагані звірі.

Ринув табун на табун... кров'ю задиміли трави...

— Зазнаєш, князю, моєї відваги ! — і бурном вривався у саму гущу.

От вже з - під самісіньких княжих рук трощить ворожі голови, от — розмахнеться... промахнеться в запалі необачний юнак і вгрязне сокирою в княжі рамена...

Та тільки спритно одбивають його руку вірні збройники — ніяк не влучить.

Стяглися сармати, двинули тісним натовпом — почало княже вояцтво йти врозтіч.

Тут махнув князь берлом : враз ув'язали до стрімкого коня нову княжу коханку, Лоан синьооку, вразили списом коня й пустили його на сарматів.

Хмарою посунув до вершника ворог, і, мов те гайвороння, сипнуло вояцтво вперед із новим завзяттям.

Стрімголов кинувся й Вар — тільки свист застряг ув усі, тільки хрюскали кістки під ударами...

IX

Спадала сутінь — аж тоді побігли сармати, викриваючи долину трупом.

Ще довго зідхала долина, досхочу впивалася паморочна помста...

— А де той юнак, що в бою загатив мені дорогу падлом? — гукнув князь.

Привели Вара.

— На, вояче, випий з мого рогу. Тобі справді не бракує відваги.

— Так, володарю, але бракує сприту. Я ще не заслужив із твого рогу пити. Як заслужу, тоді дозволь.

— О, як я бачу, ти слуга горливий. Що-ж, коли так, то з цього дня ти мій найближчий джура.

І кинув йому персня із своєї руки.

X

Соковиті дні проходили запашно, падали у безвість ночі, і росна паморозь у степу від сутінок аж до світанку...

А там десь: гей — та — гей...

Там — басамани, нагаї...

— Нічого, ждїть, та тільки не прогавте, — з наметів прокрадався княжий джура, — тепер я з вами д'останку. Та тільки - ж не прогавте.

Але у відповідь — зневага, бо знали, як у наметах вихвалюють джуру, яку йому складають шану.

— Базікай, джуро!.. Коли чужинцям продавали, то ти тікав, ховався, тепер за персня сам продався.

Розгнівано спалахкував юнак, але уже слова зів'ялим листям падали на вітер.

І йшов понуро...

... На вовчих шкірах пестив князь синьо-оку гайдарку, а він низенько схиляв голову, він — тишком - нишком у траву й несамовито ножем збивав на піну землю.

— Пождіть! — тужливо серце морем зеленастим, — я - ж не тікатиму, я - ж д'останку...

XI

Була ніч — не пахли медом трави, пахли намети кумисом, вином та потом...

Над чадним вогнищем запійний гул. Обіймали юнака в розгулі, слинили цілунками:

— У нашого князя джура, як пес.

І непритомно в корчах падали, засинали.

— Ой, джуро, не дрімай... — гарячий шепіт пурхнув понад вухом.

Аж то повзла розпатлана Лоан...

— Він на сьогодні і мене прогнав з намету. Сьогодні він нарешті сам. Іди!

Схопивсь юнак, пішов.

(... десь тільки ойкнула сокира і в черепі застрягла вічним сном...)

А вийшов — заточився, наче п'яний...

(... десь там гасали одурілі коні — іржала ніч...)

Ще довго кумисом кропили чадне вогнище, сміявся юнак довго й щасливо.

XII

Вранці бризнуло сонце вереском:

— Князя убито!

Дзенькнуло, блиснуло в таборі острахом — але хто знав?

— Князя убито! — стугоніло, котилося в простори.

... А вже найлюбіших князеві джуру й коханку схопили, звязали, вже поспішно весь табір докупи зганяли, в жалібний похід ви-
ряжали...

І попливла тьмяная туга...

Падали в тугу ночі, згорали в сонцевії дні...

А світанками карбував дідуга свою палицю,
три десятки рубчиків накарбував — аж тоді
втихло рипіння возів, стомлено пав на мо-
гилу жіночий лемент.

Глибоку могилу копали в степу, щоб ніхто
не порушив спокою ані грізного князя, ані
його найближчих — синьоокої Лоан і завязтого
Вара.

Тільки гайдарі, засипаючи тую могилу, добре
знали, кого ховають, і мовчазно складали
велику клятьбу...

... Табунами розбіглися дні, розбрелися
в задумі віки довгогрові, а в степах, пере-
можно оспіваних гудками, ще й досі стоїть
могила.

Пролетить бистрокрилий над нею, торкне
лопушиння... лопушиння не встигне вкло-
нитися, а він — уже ген-ген розчісує жита...

Харків
1925

ЗЯМА

AMRE

ГЛАВНОМУ ЗАДАНИЮ РАБОТЫ В НАШЕЙ РАБОТЕ
В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ
В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ
В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ

ГЛАВНОМУ ЗАДАНИЮ РАБОТЫ В НАШЕЙ РАБОТЕ
В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ
В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ
В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ

ГЛАВНОМУ ЗАДАНИЮ РАБОТЫ В НАШЕЙ РАБОТЕ
В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ
В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ
В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ

ГЛАВНОМУ ЗАДАНИЮ РАБОТЫ В НАШЕЙ РАБОТЕ
В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ
В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ
В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ В НАШЕЙ РАБОТЕ

1925

1925

Я давно розгубив їх — завзятих, відважних, молодих...

Пішли у ніч, а чи дійшли до ранку — не знаю.

Тепер я часто згадую їх, згадую глухе повітове місто, і передо мною, як живий, виростає Зяма.

І коли на дворі осіння моква, а над будинками промерзло тріпочуться прапори, я чомусь так ясно бачу це далеке місто, бачу, як по смітниках бродить з патичком у руках стара Рухеле й тоненьким голоском одномаїтно виспіває:

— Ти - же, моя Зя - а - мочка... Ти - же, моя лю - у - бочка...

Так вона заспівала другого дня після арешту Зями, і з того часу ніхто від неї нічого іншого не чув.

Зяму я знав з дитинства. Тоді ще, пригадую, його на вулиці дражнили „цицькуном“, і нам, урвихвостам, чимало перепадало від його матери. Був я з ним дуже близько, бо ми разом училися на бляхарів, і, пам'ятаю,

хоч п'яний майстер часто гладив його очкур-
ром, але Зяма ніколи не протестував і не
плакав,—лише низенько - низенько схиляв свою
голову в паршах. Незабаром він покинув май-
стра, покрутився ще з півроку попихачем у
місцевій голярні і кінець - кінцем став учнем
поважного повітового музики Герша Крома.

Знав я його й пізніше, за часів дійшлости,
коли Зяма в місцевому оркестрі вів уже першу
скрипку й коли стара Рухеле всім сусідам вуха
протрубила своїм талановитим сином.

У нас в гуртку його любили, як гарного
товариша, поважали, як найкращого серед
нас знавця теорій революційних і тільки одного
не могли йому вибачити—його лякливости.
У всіх чомусь склалася думка, що він боягуз.

Про це відверто не говорилося, але серйоз-
них справ йому не доручали.

І раптом на одному засіданні Зяма запро-
тестував. Він уперто домагався, щоб справу
з літературою було доручено тільки йому.

Тоді хтось із товаришів пожартував:

— Зямка, голубе, як - же ти підеш? Ти - ж
собак боїшся...

Пам'ятаю, Зяма зразу зчервонів, рванувся,
наче до бійки, а потім, незручно втягнувши
шию й пустивши счі долі, тихо сказав:

— Нічого... Нічого...

Це зробило вплив: він завжди був витримано - спокійний, і ніхто від нього такої витівки не чекав. Пробували підійти з іншого боку, але Зяма був непохитний. Він дав нам такі ґрунтовні, переконуючі докази, так розсудливо довів необхідність його участі, що врешті більшість погодилася з ним.

Зяма щасливо посміхнувся:

— Нічого... Нічого...

А через кілька днів ми, як ті горобці з - під стріхи, пурхнули на всі боки.

Ми тоді були ще надто молоді, і надто несподівано все це сталося. Бо - ж кому на думку спало - б, що Зяма, тихенький, худорлявий музикант, Зяма - боягуз, попавши з агітками до рук городовика, міг вихопити в цього городовика нагана й стріляти в нього?

Зяму заарештували.

Згодом, пізньої осені, я потай переходив через повітове місто. Був сірий день — повітове місто, розкисаючи на дощі, зовсім принишло, наїжилося, наче ждало в тривозі, що ось - ось по головних вулицях лавою потече тванюка.

І тоді на задвір'ях я бачив Зямину матір. Вона бабралась патичком у калюжі й тихенько виспівувала:

— Ти - ж, моя Зя - а - мочка... Ти - ж, моя лю - у - бочка...

Я підійшов, спитав, але на мій голос вона й головою не хитнула.

Так назавжди й лишилося: сірий день, дощова пилуга за вітром і стара Рухеле над калюжою з патичком у руках...

Промайнули літа...

На півночі вщухало, а на Україні якраз розгоралося. Буремно йшов запізнений Жовтень, смолоскипом розмахував, розкидав заграви.

Курявою дні...

І тоді якраз випадково зустрілися ми з Зямою.

Я не пізнав. Розхристана, сутула постать, обличчя густо заросло, а в очах замість колишньої спокійної зосередкованості — неспокоїні вогники завзяття.

— Ну, що? — знічевив я від радості.

Він заморгав очима й так само, як колись, тихо відповів: — Нічого...

Кілька хвилин ми стояли, мов укопані.

Наче ні тюрми, ні заслання не було, наче це було в далекому повітовому місті кілька років тому, і лише хтось із товаришів по-жартував з худорлявого боягуза - музики.

— Зямка! — не втерпів я, широко розмахнувши руками.

— Ти... жулик... — ніжно-схвильовано потягнувся він до мене — все, що міг він тоді сказати.

Згадали колишнє. Про матір він ще нічого не знав. Я не хотів його вражати й завдав йому трохи брехні:

— Бачив якось... Живе помаленьку... Все сподівається...

У Зями ледве помітно затремтіла спідня губа, і, незграбно обмацуючи гудзики на своїй шинелі, він перевів погляд у даль. Потім раптово здригнувся, повернувся до мене й рішуче сказав:

— Слухай! Будьмо завжди вкупі.

Я стиснув йому руку.

Курявою знялися дні... Чи дні, чи ночі — все шкереберть, не розбереш.

Нас, п'яних від радості, від повстанського чаду, закрутило в червоному вирі, потаскало бистрою повіддю. Ген тріщали корчі в берегах, розмивало, розкидало береги, трошило перепони, греблі, гребельки — з дороги, під ноги!..

— Симфонію, ух, яку симфонію писать! — усміхався захоплено Зяма.

І одного разу кинуло нас цепом уздовж залізниці.

Йшов бій.

Зяма був віддаля й не бачив, що я, легко ранений в ногу, пошкандибав з товаришем до найближчої будки.

Мені ледве встигли промити рану, як густо заокотіло над дахом, і в розбите віконце було видно, що наші відходять.

— Швидше! — хапаючи до рук рушницю, гаркнув я на товариша й стару сторожиху, що якимся дрантям обмотували мені ногу.

І в цей час раптом шаснули двері, а на порозі виріс блідий Зяма.

— Ти? — крикнув він несамовито і, націляючись просто на мене, скомандував:

— Кинь зброю!

Я розгубився... Бахнув постріл. Посипалась штуркатурка, і я мимохіть підніс руки д'гори.

— Ти! — визвірився він, переступаючи через зомлілу сторожиху, але, глянувши на мою ногу, винувато заморгав очима.

— Зямка, ти що?..

— Вибач... Я думав... що ти сховався, — і болісно провів рукою по мокрому від поту обличчі.

— Як-же ти міг? Ти-ж мене знаєш?

— А чорт його знає... — ніяково сказав, ховаючи очі, і півголосом додав: — Тепер і батькові не повіриш...

Летіли вогненою завірюхою дні і ночі, дні і ночі — спотикалися, перекидалися, падали й знову летіли...

Стогоном земля...

Була ніч, якої не забути...

Земля гула, хиталася під ногами, а над нашими головами та над містом невпинно й розлютовано ухало.

Ворог тоді не жартом завзявся. В наших руках ще лишалося передмістя, а йому — чи попів, чи руїни, на день, чи на годину — йому було все одно, аби здобути. І численно насувалися нові й нові контр-загони, обходили з боків, стискали смертельним колом.

Ми лежали в рові, поруч із Зямою, механічно припадаючи до прикладів розпечених рушниць, і тоді він попросив мене:

— Коли-б щось... то матері не кажи.. Хай сподівається...

Зяма наче знав, бо як тільки ми знялися до відступу, гвинтівка випорснула з його рук, і він поліз окарач.

— Зямка, що тобі?

— Груди... — простогнав Зяма.

Я підскочив, силоміць кинув його на першу стрічну тачанку, але на звороті коні враз брязнули копитами, і тачанка перекинулась.

Ми стикнулися з лівим крилом ворога. Рота, відстрілюючись, одходила далі. Треба було поспішати, щоб уникнути пастки.

І в цей час Зяма несамовито окрикнув мене.

Я на хвилинку зупинився, нагнувся. Переді мною затряслось скалічене жахом обличчя, а з уст белькотіло хрипіння:

— Убий мене!... Щоб не мучився...

Я відхитнувся.

— Убий мене... Живим не хочу... Я — жид... Вони жидів живими не беруть...

І коли я одбіг кілька кроків, знову заверещало ззаду. Оглянувся — за мною слідком, як пес, окарач плазував Зяма й стогнав:

— Убий мене... Убий мене...

Наш цеп був далеко. Численний ворог взято насідав з правого флангу, і купці повстанців, що незмінно змагалися другу добу, вже було не до ранених.

Ми вдвох лишалися у перехресному вогні. Думки стрибнули, розсипались — не збереш. Що робити?

А він обхопив мої коліна, і в серце гостро впинався уже несвідомий, дикий хрип агонії:

— Убий мене... Убий мене...

Тоді я рішуче стиснув курок.

— Так!

І вогнена нитка пришила його до землі.

Харків

1924

ТИХИЙ ХУТІР

— Тихий хутір, вся дитина з мистецтва пере-
дана...

Тихий хутір...

В тихий хутір...

Тихий хутір — тихий хутір...
В тихий хутір... тихий хутір...
Тихий хутір... тихий хутір...
Тихий хутір... тихий хутір...

Тихий хутір...

Тихий хутір...

Тихий хутір... тихий хутір...
Тихий хутір... тихий хутір...

Тихий хутір... тихий хутір...
Тихий хутір... тихий хутір...

Тихий хутір...

Тихий хутір... тихий хутір...
Тихий хутір... тихий хутір...

Тихий хутір... тихий хутір...
Тихий хутір... тихий хутір...

Тихий хутір... тихий хутір...
Тихий хутір... тихий хутір...

Тихий хутір... тихий хутір...
Тихий хутір... тихий хутір...

— Павле! Тобі ось листа з містечка передали...

Відповіді нема.

В кімнаті темно.

— Павле! Чи спиш? — гукнула дужче.

Із кутка полохливо зірвався сухий кашель, облетів усю кімнату й здивовано прохрипів:

— Що таке?

— На, читай.

Антоніна кинула листа і, сердито човгаючи чобітьми, вийшла.

Щось бубоніла під ніс, але Корнієнко не розчув.

Засвітив лампу.

На стільцях біля грубки знову розвішано пелюшки.

Глянув — і роздратовано бахнув стільцем.

Сказати Антоніні — знову сварка, сльози...

„А ну його к чорту“ — заскреготав зубами й обережно піднявши мокрі ганчірочки, обережно повісив їх на те саме місце.

Лист був зім'ятий, без штемпеля — по руках ішов — і тільки на конверті хтось розігнався олівцем:

Тихий хутір. Тов. Корнієнко

А в листі теж олівцем:

„Тов. Павле! Вгадай, хто це тобі пише. Тільки не дивися сразу на підпис. Я зараз випадково в Лукашівці. Сказали мені, що ти тут. На шостому році знову приведе доля побачитися. Приїзди сьогодні. Чекаю.

Згадай Жовтень, розбитий трамвай і Зіну.

P. S. Якщо приїхати не зможеш, то в неділю над вечір я сама буду в тебе“.

Корнієнко підвів голову і зупинився поглядом на лямпі — вогонь приковував.

А думки плинули в різні боки. Закрутилися. Піднялися завірюхою.

Хотів знову перечитати, але літери розсипалися перед стомленими очима, і він тільки пошепки повторив:

— Згадай Жовтень, розбитий трамвай... Зіну...

Ах, так! це - ж вони удвох тоді лишилися! На бруку валялися мертві й ранені, кулі зойкали

зрадливо, а Зіна, розпатлана, червона стискувала гвинтівку й напружено клацала затвором.

Коли ворожа лава облягла площу й треба було тікати, це - ж вона, Зіна, міцно стиснула його руку, швидко поцілувала в щоку і, відштовхнувши від себе, кинула навздогін:

— Не здавайся!

З того часу він нічого не чув про неї й був певен, що її, запальну, тоді - ж убито.

Згадалася невеличка постать у рудому ко-жушці, грубі риси обличчя, жучки - очі, такі швидкі й розумні...

— Ви, товаришу Павле, інтелігент, і ви не можете мене зрозуміти, — невгавуча, завзята Зіна.

... Крик, нервові різкі рухи, сиві пасма диму, суперечки, товариські „мордобой“ — це Зіна.

... Рух — Зіна.

... І бурхливе почуття, перший могутній спів душі — теж Зіна.

Корнієнко скочив, бадьоро заходив по кімнаті.

„Пате - журнал“ — згадав він і засміявся. Так її прозвали товариші: вона завжди перша приносила всі новини, вона все знала.

Двері рипнули...

— Вечеряти будеш?

Корнієнко дивився розгублено, не відповідав.

— Вечеряти будеш, питаю ?

Кивнув головою і, підійшовши ближче, взяв Антоніну за руки.

— Та покинь, не до грання... Он дитина плаче.

— Антоніночко, не те, почекай... Це я листа одержав... Знаєш, до мене завтра гості приїдуть... Хороші гості.

Він весело ляпнув долонями й потер руки.

— Ну?

— Так от, Антоніночко, приготуй все як слід... Розумієш?

Антоніна мовчки слухала.

— Не надовго приїдуть. Може, переночують.

— Хто - ж то? Родичі, чи як?

— Не родичі, а добрі знайомі.

— Та хто?

— Одна... панночка...

Антоніна одвісила спідню губу й скося глянула на Корнієнка.

Він помітив. Чекаючи запитань, скрутив цигарку й довго вовтузився над лампою — прикурював.

— Біжи хліви на ніч позачиняй,— кинула нарешті й зачовгала по кімнаті.

Другого дня, коли встав Корнієнко, в хаті було вже прибрано, і Антоніна поралася на кухні.

Важко грюкали двері — Антоніна сердита. Вона нічого більше не розпитувала, мовчки ходила й лише з-під лоба кидала підозрілі погляди на чоловіка.

А Корнієнко старанно гострив бритву й висвистував улюблену серенаду Брага.

— Та не свисти! За чортами скучив?

— Молчаніє, Антоніночко, молчаніє,— притиснув пальця до уст і роблено-фальшиво розсміявся.

Коли-ж двері закрилися, досадно покрутив головою й плюнув.

Веселий настрій, що родився вранці, поволі вмирав.

Що ближче підходив час приїзду Зіни, то сильніше нервувався Корнієнко.

Особливо нервувала Антоніна. Сьогодні вона здавалася йому надто гидкою, і росла до неї злість. Старався опанувати себе. Знав, що коли терпець увірветься, і він зачепить Антоніну, буде сварка.

А тоді пропаде весь день, пропаде й зустріч гостя. І скінчиться тим, що вона його вилає. Він-же затихне й скориться, як це було вже не раз.

... А спомини чіплялися один за другий. Спомини кружляли метеликами і, осідаючи

глибоко в душі, повзли й повзли, як та липка черва.

Сьогодні Корнієнко роздвоївся: за дверима, десь там, на дворі, був Корнієнко-юнак, що любив бурхливе життя й переможно крутив його за чуба, а тут, у низенькій кімнаті, між грамофоном і пелюшками — Корнієнко-обиватель, покірний і плаксивий, якого скрутило життя руками Антоніни.

Може, все, що було, — тільки „юний задор“, поза, все брехня?

І почуття до Зіни, перший могутній спів душі — теж брехня?

Корнієнко не знав. Переплуталися думки, посипалися спогади... Одно тільки ясно — не вистачило мужности, не зумів бути дужим.

Так, це ясно: коли бурею замело батьківське майно, коли вбили брата, ворога радісно-червоних днів — це він раптом зупинився в шаленому льоті, подумав і, опустивши крила, пошкандибав назад.

А потім — пустка в душі, блукання, безприступність, тиф...

Роздувало вітром сміття по степах, і зачепився Корнієнко в Тихому хуторі. Він не думав тут залишатися надовго, тільки хотів відпочити.

Хазяйка добра, хата чепурненька. В хаті віконця підсліпуваті, з надтріснутими й ловко підліпленими шибками. Штовхнеш — і підгнили рямці роз'їхалися, а в обличчя струмком пестливий запах саду...

В Тихому хуторі життя спокійне.

Жовтень грізно проходив десь там, великими шляхами. Корнієнко чув його, чув — і не вірив...

Коли - ж з'ясувалося, що всі шляхи зітруться, і буде Жовтень скрізь, в кожній щілині — закралася тривога. І тоді Корнієнко зрозумів, що він справді зайвий, що він проспав і що останній етап його відступу — Антоніна.

Але як це все розповісти Зіні? Чи зрозуміє вона його? Чи захоче слухати?

Корнієнко нервово потирав руки, палив цигарку за цигаркою й великими кроками міряв кімнату.

— Будемо чекати з обідом, чи як?

Антоніна покривала стола чистою скатеркою, звиклим рухом підбирала посуд, і мисочки жалібно дзенькали під її руками.

Цей дзенькіт теж дратував.

Корнієнко рішуче повернувся до неї, хотів щось сказати. Перед очима — міцна, кругленька постать, з - під червоної косинки товсті щоки, подушка тремтячих грудей...

Нове, инше, зовсім не те, що було, наче хто підмінив, наче вперше побачив.

— Так будемо, питаю? Вже пора.

Корнієнко стиснув щелепи.

— По - че - каємо, — поволі й тихо випустив крізь зуби.

Заверещало в колисці. Антоніна штовхнула його й клубочком покотилася до ліжка.

— Люу... люу... люу... Мовчи, бо батько битиме...

Розстебнула пазуху і, годуючи дитину, попливла з нею по кімнаті.

Корнієнко трепехнувся, мов батогом полоснули по спині. Потім схопив клаптик паперу, швидко почав писати.

— Антоніночко, я й забув, мені до Карпа треба забігти... Я швидко... Як прийдуть, ти вибачися й цю записку дай... Я швидко...

Схопив шапку й вибіг.

Біля Карпового перелазу він розгадливо потоптався й пішов межею в степ.

Зіна й цього разу не зрадила свою пунктуальність. Щойно присмерк підповз до вікон, вона шумно розчинила двері в похмурій хаті.

Назустріч першим вплив із сутінок накритий стіл і ошкірився в гостинній посмішці рядком мисочок.

— Ого! Що це у вас, христини, чи родини? — розсипала дзвоники сміху й привіталася.

Низенька кімната насупилася: цей рухливий гість потривожив спокій і розбудив дитину.

— Ага, це ваш синок?

— Мій і Павлів,— серйозно відповіла Антоніна.

— Так, так, знаю. Мені вже все розповіли...— і вхопивши за носа дитину, знову розсміялася, пильно пронизуючи поглядом маленьке обличчя.

— А де-ж товариш Павло?

— Вибіг тут до сусіди... Зараз прийде. Тут вам записку лишив.

Зіна розгорнула:

„Вибач мені, але не чекай, не прийду... Не можу, зрозумій. Знаєш, Зіно, коли загасити вогонь і не придушити гноту, свічка сильно нагадить. От такий-же гніт у мене в душі чадить... Не можу. Зрозумій...“

Зіна ще раз перечитала, потім схопила олівця і вгорі черкнула резолюцію:

„Інтелігент. Ганчірка“.

— Ну, прощайте... Бажаю всього найкращого.

Антоніна заходилася:

— Та куди - ж ви? Почекайте. Ночувати - ж будете...

— Ні. Нема часу, — і, попрощавшись, швидко вийшла.

Антоніна повела плечима й здивовано застигла серед хати.

Було вже зовсім темно, коли постукав Корнієнко.

Антоніна жбурнула в нього лайкою й розходилася на всю хату. А Корнієнко, мов побитий пес, тихенько сів біля столу і, не одриваючись од лампи, довго дивився на вогонь. Чекав, поки вгамується жінка.

— Посміховище з мене робити? Потаскух у гості кличеш, а потім сам тікаєш?

І зайшлася слізми.

Він раптом підвівся й трахнув кулаком по столі так, що мисочки полохливо затремтіли і з плачем покотилися долі.

Антоніна враз замовкла.

Але сварня затяглася до півночі, і Корнієнко вже не міг заснути...

... Вдосвіта заверещали півні — і поповзла ніч у байрак.

Тоді Корнієнко схопився, розгорнув записку, перечитав іще раз.

Боляче стало. Засвербіло в горлі до сліз.
Швидко почав одягатися.

— Ти куди?

— Не твоє діло.

— Куди? — скочила з ліжка і вчепилася, мов звірятко. Очі били полум'ям одчаю, пекучого благання...

Ще хвилина — і Корнієнко повинен скоритися.

Зрозумів.

Раптом схопив її в обійми і... вагаючись... через хвилину що-сили відкинув на постіль.

Бігла за ним через весь двір, але він не оглянувся...

До містечка було десять з „гаком“.

Корнієнко прийшов стомленим і лише тут, в канцелярії виконкому, де йому сказали чекати Зіну, він згадав, що зовсім невідготовлений до зустрічі: всю дорогу думав про Антоніну, про те, що може статися за його відсутність.

Стурбовано покрутив головою:

„От зараз вона може увійти“...

І Зіна увійшла — струнка, рішуча, з портфелем під пахвою.

— А - а - а?... Здоровенькі були.

— Товаришко Зіно, вибачте і зрозумійте - ж.

— Вибачаю й розумію. Це колись я не могла зрозуміти, чому ви з нами, а тепер... тепер я вас цілком розумію.

Корнієнко тільки відкрив рота, щоб сказати — Зіна перебила:

— Ну, мені ніколи — по району їду. Прощайте...

Скочила на воза й привітно усміхнулася.

Він довго дивився вслід...

Потім схилив голову й помаленьку пішов назад — стежкою на Тихий хутір.

Харків

1923

ІЗ ТЕМНОГО ПЕРЕДПОКОЮ

Уранці Ян спустив ноги з тапчана і, ліниво позіхаючи, обвів очима напівтемний передпокій заводської контори — хтось, здається, стукав знадвору?

Увійшла його жінка Клімця. Принесла з посьолка їжу та мішка.

Тільки зараз Ян згадав, що сьогодні субота й що він уже два тижні, як не був у посьолку. Клімця прийшла з мішком — отже, сьогодні треба нести додому вугілля.

Ян скривився, пошкрябав щоку й буркнув:
— Сідай.

Кожного разу, коли треба було йому крадькома переносити додому вугілля, Ян почував себе трохи ніяково. Іноді пробував відмовлятися (можуть, мовляв, піймати), але Клімця завжди упевнено говорила:

— Та що ти, старий?... Наче тобі вперше?... Пронесеш якось... Чи, може, жалко, завод збідніє? — і похнюпившись тихо додавала:

— Треба - ж...

Ян знав, що треба, бо вугіллям не страшно розводити апарата — диму нема — та й питво виходить чистіше й без „душка“. І хоч він вагався, але врешті всі його вагання перемала одна думка: тепер, коли завод вважається за народне добро, справді не слід себе обмежувати можливостями. Не гріх бо тепер для таких хазяїв, як більшовики, і весь завод димом пустити, не то що грудку вугілля взяти...

Ян зібгав мішка й поклав його в куток під сходи.

— Ну, що там дома? — спитав похмуро.

— Та що дома?... Те саме. Білизни я тобі не принесла, прийдеш сьогодні, то переміниш,— заклопотано сказала Клімця, звязуючи вузлика.

— А Зоська як? Чи дивишся за нею?

— Зоська? Хіба її тут не було?

— Ні. А хіба й вона з тобою?

— Еге-ж... Мабуть, забігла кудись. То-ж іще золотко... Таке дівчисько, як добрий москаль, а все вітер у голові...

— А хіба що? — насторожився Ян.

— Розбалував ти її, он що... Як-же, одиначка! — дражливо хитнула Клімця головою й повернула до дверей.

Ян хотів її зупинити, хотів ще спитати про дочку, але тільки м'яко-докірливо сказав:

— І чого ви так рано розходилися?

— Рано? Може, роботи мало? Четверо рук і то не вправляємось,— гукнула вже з порогу.

Ян подивився їй услід, провів долонею по обличчю і, підтягнувши очкура, почовгав у контору. Був він ще досить кремезний, хоча добрих піввіку стояло за ним. Тільки спина трохи вгнулася—горб.

У конторі, як завжди, почав обходити всі столи й витирати порошок. На одному столі здмухне щось, звіє, на другому байдуже помахне раз - другий, неначе мух зганяє.

Так що - дня, поки нікого не було, товкся він із ганчіркою в руках, пересовував стільці, столи, мурмотав щось під ніс, прикидав звиклим оком, чи все гаразд.

Від ганчірки знялася курява, і з вікна навкосо через усю кімнату пав золотий стовп. Ян чомусь на хвилину зупинився перед ним, задивився, як танцювали тисячі чудних порошинок, і йому почало згадуватися щось далеке, зажурне. Здавалося, що колись так уже було, чи снилось... Якраз отак стояв у золотому стовпі, так само вранці, тільки ще щось було, дуже гарне — трудно згадати...

А на дворі дзвеніла весна. Був той час, коли в заводському палісаднику цвів ясин, солодкою тугою переповнюючи груди, а

ночами над заводом і посьольком лунав невгавучий соловйовий захлин.

Ян розчинив вікно. Дихнуло бадьорим, ранковим холодком, і тьмяно запахли квіти.

За палісадником, далеко в дворі, стояла купка людей. Серед них у шкіряній куртці й такому-ж кашкеті голова завкому — Савка Безулий.

Обличчя Янові враз змінилося — пізнав Савку.

— Ач, шкіряний чорт, — сердито пробубонів він, — ще з досвітку на ногах... мов справжній хазяїн...

Він тільки одвернувся, щоб швидше прибрати в завкомовій кімнаті, як раптом затріщали кущі. Кинувся до вікна — в палісаднику двоє хлопців хапливо общипували ясминові віти.

— А то куди? я т тобі! — гукнув Ян, замахуючись ганчіркою.

Хлопці враз майнули через паркан, і один з них, висолопивши язика й скорчивши „пику“, обурено прохрипів:

— У-у... Бар-р-бос!

Потім, одбігши трохи, обидва зайшлися реготом.

Ян у відповідь трахнув вікном. Іншим разом він провчив-би їх, знали-б, шибеники, як зневажати старших, а тепер...

— Зачепись - но тільки, тепер - же „слабо-да“... — сварливо - іронічно покрутив головою й пішов до Савчиної кімнати.

Суворо відстовбурчивши вуса, він махнув кілька разів ганчіркою по шафі, потім зупинився поглядом на легенькій посмішці Ілліча, що схилявся над столом, пожував якусь невиразну думку й раптом поспішно взявся до роботи.

Не любив Ян цієї кімнати. Навіть більше — ненавидів її. Він бачити не міг і голову завкому, того самого, що колись бігав пастушком та на людях світив голою... Колись Савка звертався до Яна (а Ян був тоді поважний панський кучер) не инакше, як „дядю“. А тепер Савка засідає в цьому кабінеті на місці колишнього хазяїна й каже Янові:

— Товаришу...

— Який я тобі, бісового батька, товариш? Може, разом на вигоні пасли? А може, з пам'яті випало, як я тебе пояском частував за яблука з директорського саду? — часто думав Ян.

Він не міг забути, як Савка, коли знялася революція, погрожував йому наганом, вимагаючи одімкнути директорську стайню, як потім привселюдно махнув його по шапці, ще й погрозив:

— Чекай - но, паніє - Яніє, з тобою окремо побалакаємо.

І побалакав — другого - ж дня скинули Яна з кучера. Натерпівся він лиха, поки впросився сторожем до контори.

Правда, все це було кілька років тому, затерлося, поплигло з бистрими днями, але образа важким намулом осіла в Яновому серці. Він був надто гордий: раніш його всі поважали, збити шапку з себе він навіть економові не дозволив би, не то що якомусь „молокососові“ Савці.

А тепер, придивляючись до всього, що творилося довкола, він тільки плечима знизував і ніяк не міг збагнути й звикнути.

Скінчивши прибирання, Ян повернув до передпокою. Витяг із кутка відро, умився, потім залізним гребінцем старанно розчесав рудувато-сиве липке волосся на голові й бучні з бакенами вуса.

Це давня Янова звичка. Ще з тих часів, коли був льокайчуком, а пізніше кучером. Звичка, за яку його й досі подражнювали „пан - Яном“. Та як - би там не говорили, як - би скоса не дивилися, він тільки одно знав: чистому шляхтичеві завжди більше поваги, а замурзаній „шантрапі“ завжди заздро на чистого. Тому й у свята конче чіпляв гумового комірця й сумлінно натирав ваксою чоботи.

Перехристившись на куток із павутинням і прошепотівши коротку молитву, він нарешті

вийняв з торби сніданок і повагом, не квалючись, сів у широке старовинне крісло з продраним дном.

Це крісло він сам роздобув собі. Приволік його до передпокою із заводської возовні, де воно валялося серед мотлоху, і хоч із крісла випиналися разом із тирсою голі пружини, але він, наче яку цінність, ревниво оберігав його й нікому не дозволяв на нього сідати. Хіба що його „стара“, пані Клімця, зайде з посьолка або дзигією вскочить донька, весела Зося — їм можна.

Згадав Зося... Зося!.. Щось він став за нею помічати... Ну, та хто його зна... може, так здалося?..

З темним передпокоюм і з кріслом Ян давно освоївся й навіть звик до них. Тут бо він жив, лише від часу до часу навідуючись до посьолка, а до того ще й попахувало від них знайомими старими часами.

За дверима, за вікнами котилися бистрі, радісні дні. Там співало переможно життя, там пропливали шумні, завітчані маніфестації й гриміли гімни, а він, мов той павук у куточку, сидів у темному передпокою, прислухався до всього й лише досадно хитав головою:

— От кумедіянти,— говорив він,— і коли воно це все скінчиться?..

Після сніданку Ян механічно труснув капшучком і скрутив товсту цигарку з конторського паперу. Під зруділими аж червонястими від диму вусами зашкварчало. Сіренькі очі забігли в щілини, і все обличчя поринуло в синьому солодкому димі.

Починався робочий день. Частіше починали рипіти двері — обридло вже. Так учора, так позавчора — увесь час отак...

Ще здалеку Ян пізнавав кожного по ході. Декого він навмисне не помічав, а декому привітливо казав „добридень“ і відчиняв двері. Він добре знав, кому й скільки треба взичити уваги.

Ось учулися Савчині кроки, і він враз повернувся спиною та вдавав із себе заклопотаного: хай, мовляв, начальство знає, що служба на місці, але з таким начальством краще не бачитись.

До контори тепер приходили веселіші, ніж завжди, якісь свіжіші. Більшість у білому. Дівчата з квітами на грудях і в зачісках, верткі та бадьорі. Навіть бухгалтер, чорствий похмурий дідок, проходячи сьогодні через сінці, мугикав під ніс невиразну пісеньку.

Весна впливала й на Яна. Він мимоволі переймався теплим настроєм. Якесь лагідне заспокоєння сповняло його, розбавляючи застарілу ворожість, і робило його добрим.

За дверима в конторі вицокували вже рахівниці, горошком розсипалися машинки, і над усім стояло придушене гудіння робочого дня.

А через напівтемний передпокій усе проходили й проходили заклопотані люди. Вони сливе не помічали Яна в глибокому кріслі. Вони байдуже шаркали повз нього.

Ян теж з-під навислих брів мляво дивився на них, радий, що його не турбують. І не хотілося йому думати ні про що. Хіба про минуле... Він спочивав душею тоді, коли думки були в далекому-давньому. Тоді радісно й тепло німіло в його грудях.

Було-ж у Яна давнє — чи вернеться... Чи вернуться до нього спокійні, ситі дні, коли не треба буде труситися над кожним грошем, і Клімця знову пектиме смачні млинці, поставитиме до обіду шкалика, коли його всі будуть поважати й ніхто не посміє йому сказати „барбос“? А Ян зодягне розцяцькованого жупана і, вийшовши на плац перед стайнею, де хлопці маніжать баских коней, крутне вуса й гаркне на весь двір:

— Смали з батюги, бо не дам кандьору!..

Або вилетить четвернею в степ, на смерть лякаючи подорожніх, а паничі тільки регочуть ззаду та ляпають по спині:

— Ех, і Янек!..

— Товаришу,—висунулась із контори голова „входящого“,—завком кличе.

І дорозі спогади враз урвалися...

Ян закліпав очима, зововтузився, пішов.

— Здрастуйте, товаришу Яне,—просто й чемно, за своєю звичкою, привітався Савка.

— Драс...—мугикнув Ян понуро.

Йому стало незручно.

— Віднесіть, товаришу, цього листа до клубу й зараз-же повертайте з відповіддю.

Ян механічно зачовгав до дверей.

... В клубі, що стояв на другому кінці заводу, не зважаючи на робочий час, було шумно. Гупали молотками в стіни—щось прибивали. Молодь рухливо сновигала з прапорами, з ялиновими вітами.

— Що це у вас таке?—іронічно, примруживши очі, спитав Ян у першого-ж хлопця.

— Сьогодні будуть червоні христини.

— Христити, значить, будете?—посміхнувся Ян,—значить, на попів перевелися?.. Ну, і діла...

На виході зацікавлено глянув у розчинену залю, де шуміла молодь, і вражено одхитнувся: серед дівчат, що плели гірлянду, сиділа на підлозі його Зося. Придивився уважніше—так, це вона, його золотокоса Зося в рябенькій блузочці.

— Зосю! — гукнув Ян.

Гупали молотки, стояв веселий галас, і вона, мабуть, не розчула.

— Зоська! Клята дитино! — гукнув дужче, але її зовсім заслонили.

Ян згадав, що Савка чекає, і махнув рукою. Вирішив потім побалакати.

Всю дорогу до контори думав про дочку й ніяк не міг у тямки взяти, чому вона досі крутиться на заводі, та ще й у клубі, та ще й у суботу, коли й дома роботи багато. І чому не зайшла до нього? Мабуть, побоялася... Збрехати не хотіла, а добре пам'ятає, що він їй боронить по клубах ходити.

Це Яна занепокоїло. Зосю, найбільшу свою цінність, він любив над усе. Він її вважав за свою непорушну власність, на яку вже ніхто, крім нього, не має права, і ревниво пильнував її.

Передавши Савці відповідь, повернув до передпокою, але сидіти вже не міг. Тремтіли руки, як крутив цигарку. Похапливо скупив, кинув у куток, і тут же згадав, що в кутку лежить мішок на вугілля, який може затлітися. Кинувся до мішка, притоптав чоботом. Потім обережно розгорнув, придивляючись, чи й справді не пропало, і роздратовано шпурнув під сходи.

Вугілля, Зося, Савка — все змішалось, закрутилося, попливло...

Ніяк не міг зрозуміти Зося. Помічав уже з деякого часу, що Зося відбивається від рук, але заспокоював себе тим, що Зося молода — хочеться-ж їй погуляти! Та все-ж таки невже вона не розуміє, не відчуває? Невже вона?..

Темне підозріння гадючкою звивалося під серцем і всмоктувалося глибше й глибше...

І знову Ян у кріслі. Розгубився. Замислився.

Гукали на нього — він незрозуміло підводився, наче зі сну, а потім, повернувши, знову сідав і думав.

Вже одлунав гудок перерви. День пішов на схил, і в темний передпокій закрався обережний промінь.

Скрутити - б іще цигарку та затягнуться так, щоб аж... аж раптом із контори з папірцем в руках вискочила Зося.

Він здивовано розкрив рота.

— Коли-ж це ти пройшла, що я й не помітив?

— А ви, мабуть, дрімали собі... Я з людьми — ви й не помітили...

І Зося, сунувши папірця за пазуху, завовтузилася пальцями в пучечку квітів, приколотих до блузки.

Була вона ставна, рухлива, краща, як здавалося Янові, за всіх. Ніжно глянув на неї,

і від бистрих очей, від золотого прядива з - під косинки, від соковитого розрізу темних губ запахло йому сьогоднішнім бадьорим ранком. Гордо й щасливо усміхнувся і, кивнувши головою в бік контори, спитав :

— Чого ходила ?

— Михайлов захворів... Просив, коли буду на заводі, щоб нагадати про нього.

— Коли буду на заводі... А на віщо тобі той завод здався ?

Груди їй схвильовано підіймалися, пальці тремтіли на квітах.

Голову схилила низько й почала тихенько щось наспівувати.

Ян покрутив головою.

— А що то в тебе за бумажка ?

— Де ?

— В пазусі.

— А... то теж Михайлову просили з контори передать.

— Покажи.

— Ото... Все одно не прочитаєте... Нащо вам ? — і притиснула руку до грудей.

— Та покажи.

— Та не цікаво, їй - бо, не цікаво... — зніжковіла й заморгала очима.

— Ой, краще - б ти з Михайловими діла не мала...

З-під навислих брів пильніше глянув на зашарілі Зосіні щоки й пройшовся рукою по вусах. Далекий взагалі від гадки, що Зося може від нього з чимся уперто таїтися, він і зараз хотів повірити їй, але настирлива гадючка сильніше й сильніше всмоктувалася в серце.

— А що - ж там дома?

— Та... нічого...

— Що мати робить?...

В цей час вихраста голова хлопця, що вранці ламав ямин, просунулася через двері і, пізнавши у напівтьмі дівчину, крикнула:

— Зоська! А йди! Там тебе кличуть...

Зося стрибнула до дверей.

І враз, наче ззаду піддало пружинами, виплигнув Ян із крісла.

— Стрівай!

Зося зупинилася за порогом.

— Іди сюди!

— Та мені ніколи. Там чекають...

— Іди, кажу!— підняв по-батьківськи голос, але Зося стояла непорушно.

Тоді сердито зашипів через настовбурчені вуса:

— А це що таке? Це що за шваль з тобою за панібрата? Га? Щоб тобі на моїх очах отакі шмаркачі гукали. Зоська, як все одно якій лярві?

— Та що ви, тату?... Це - ж другі покликали...

— Мовчи! Хто другі?

Вихрастий хлопчак, що стояв поблизу, раптом пирснув зо сміху і, крутнувшись на одній нозі, галасливо побіг до брами.

Ян скипів.

— Хто другі, питаю? Чого по клубах шляєшся? — і схопив дівчину за рукава.

— Тату, чи ви при пам'яті? Покиньте, бо втечу...

— Втечеш? Ховаєшся? Я ттобі покажу!

Обурення й ревнива підозрілість до краю охопили Яна. Він довше не міг себе стримувати.

— Покажи бумажку!

Дівчина злякано глянула на батька. В очах спалахнув огник одчаю. Хрестом скинула руки на грудях і твердо сказала:

— Не дам.

Ян несамовито труснув нею раз, ще раз і силоміць пустив їй за пазуху волохату руку. Зося ойкнула, але більше не захищалася.

Через хвилину Ян уже розглажував у себе на колінах зім'ятого папірця й нетерпляче вдивлявся у великі заголовні літери. Скупчивши всю увагу, всі свої знання, він після довгого напруження прочитав: „Анкета“.

А далі було писано так дрібно, що й очей не вбереш. Дати комусь прочитати він не насмілювався. Довго й уперто дивився в сте-лю, примруживши очі, наче хотів щось при-гадати, і врешті безпорадно розвів руками.

Зім'ятий папірець лоскотно затремтів у руці... Рванув папірця, кинув долі. І зразу стало жаль дівчину, а до себе самого підня-лася гнітюча огида. Збентежено зідхнув, по-хнюпився. І вже до самого кінця роботи, поки всі не розійшлися, ходив, мов у воду пущений.

Коли в конторі стало порожньо, він почув себе краще. Він нарешті лишився сам із сво-їми болями та думками й завзято приступив до роботи.

Роботи було не дуже багато — повимітати, повитирати, щоб у понеділок на готове прийти, однак він човпав по всіх куточках, обдивлявся кожну дрібничку, всім столам на-рівно взичив уваги і всі чорнильниці пообми-вав. Хотів у роботі розбавити неприємну гущу сьогоднішнього дня і в той-же час затягти цю роботу до сутінок.

Як тільки стемніло, Ян позамикав двері, ключі передав до завгоспа і, заспокоєний вто-мою, з легким почуттям задоволення самим собою вийшов на вулицю.

Мішок сунув під пахву.

Над заводом, як завжди, горіли вогні, і прокопчений мурований велетень, як завжди вночі, здавався иншим, трохи чудним, строгішим, ніж удень. У повітрі гойдався насичений весняним запахом молодий гомін. Із тьмяних закутків котився безтурботний сміх, такий бадьорий та снажно - різкий, і пропадав десь у гушавині заводських садиб — здається, там, де ледве чутно бринькала мандоліна...

Ян постояв, оглянувся довкола й пішов уздовж заводської стіни, вниз, до самого ставка.

Завод він знав, як свої п'ять пальців. Кожну щілину, кожную ямку міг навпомацки знайти. Біля ставка обійшов гниле багнище з іржавою заводською покиддю. Шугнув у рівчак. Підповз до рогу, де починався дощатий паркан...

Ззаду на болоті кумкали жаби, спереду було зовсім тихо. І лише завод оддаля дивився похмуро й строго.

Янові це було вже не вперше. Хоч і сидів цілими днями в темному передпокою й ніби нічого не бачив і не знав, але в нього все було розраховано до дрібнички.

Він лише злегка крекнув, на хвилинку зник у паркані, немов паркан проковтнув його, а через хвилину згинці тим-же рівчаком ніс у мішку вугілля.

Звідци до посьолка було далі, зате безпечніше. Сьогодні він рішив трохи дати гаку, піти новим шляхом, понад берегом, ліщиною, потім межею просто до себе в подвір'я. Вибравшись із рівчака, обережно послухав, оглянувся — ніде нікого, тільки здалеку глухо буркотів і похмуро з докором дивився темний велетень та під самим вухом кумкали жаби...

За ліщиною над пагорком підіймалося саяво — сходив місяць. З комишів куделею повзли тумани, облапували берег, крадькома пропливали в степ. Холодок підбадьорував, підганяв.

Здавалося, що ззаду за ним хтось стежить непомітний, і він поспішив дійти до ліщини, поки місяць не сягнув півнеба. Тут у темряві сів під кущем, щасливий, що проминув найнебезпечніші місця. Так приємно було розправити натруджені м'язи — потягнувся... Закрив очі...

В пам'яті виросла Зося. З нею Ян уже приготувався поговорити довго й ніжно, а з першої-ж получки купити їй у кооперативі квітчасту хусточку, щоб не ходила, як ті комолки, в червоній набридлій косинці. Коли-б гроші, він-би їй багато всякої всячини накупив і до роботи-б не силував, щоб росла собі спокійно та радісно на заздрість сусідам. І тоді-б ніхто не посмів на неї гукати „Зоська“,

а чемно говорили-б „панно Зосю“, і тоді-б він їй конче висватав панича.

— Іх! Іх!... тьох-тьох-тьох! — десь із гушавини гримнув соловей.

Місяць підплив вище, і жолобиною поміж корчуватих хащів поповзли вогкі тіні.

Ян підвівся, пішов далі.

Щоб не виринути зразу на освітлену галяву, він трохи збочив, пройшов чагарником до самого його краю й лише тут сміливо ступив на межу. Навкоси через галяву колись проклали стежку. Нею тепер рідко хто ходив, але Ян все-ж таки рішив бути обережним і йшов трохи осторонь, навспотички.

До посьолку було вже недалеко — хвилин десять ходи.

Раптом на стежці — дві темні постаті, наче із землі... Мовчки, повагом, тісно одна до одної посувалися вони назустріч. Ще не помітили Яна, але були так близько, що вчувалося шарудіння кроків.

Ян знітився, присів.

І в цей-же час лунко вдарило на всю галяву:

— Стій! Хто там?

Він кинувся лежмом, нерухомо прикипів до землі.

— Хто там? — знову зірвалося зі стежки й котилося вже просто на нього.

Серце Янове на хвилинку зупинилося, потім застукало часто-часто — і Ян полетів у безодню.

— Хто це? Вставай! Ну-бо, вставай! — сердито промовило над самою головою наче знайомим голосом.

Ян підвів голову. Перед ним по коліна у межових бур'янах стояв Савка.

— Це ви, Яне? Ви що тут?

Ян мовчав.

— А це що за мішок? Ага, вугілля...

— Ой, товаришу Савко, не губіть, — перелякано завогтузився Ян, — не губіть, голубчику!.. У мене-ж діти, жінка... нестатки, сами знаєте... не губіть!..

Савка підвів руку, застиг... Потім рішуче нагнувся до нього й прошепотів крізь зуби:

— Мовчи, погань... Пам'ятай, щоб це в останній раз! Катись! — і ткнув чоботом у мішок.

Ян покійно й швидко встав. До самого дому він уже не оглядався. Ішов підтюпцем, а ноги йому здавалися чужою, чудною машиною. Все довкола було наче в густому тумані. Голова спорожніла й болісно гула.

І коли Клімця на його голос відчиняла двері, власний голос видався йому теж чудним, чужим.

— Чого це ти так довго? — спитала Клімця.

Яна враз наче гачком рвануло всередині. Оськаженіло - суворо глянув на неї і так гупнув серед кухні мішком, що з підлоги знялася хмара, і полохливо затремтів мисник.

— Та чого ти, Яне? — тихо й тривожно підняла опухлі очі.

Все, що накопало в ньому за цілий день, тепер готове було вибухнути немилосердим гнівом. Але він згадав про Зося. Стримався.

Од печи йшло духмяне тепло. Припічок був чистий, старанно підмщений рожевою глиною. На всю хату стояв запах свіжого, ще гарячого хліба. Янове роздратовання помаленьку вгамувалося, і він почав мовчки крутити цигарку.

— Умивайся, Яне, — обережно підійшла Клімця.

Тоді він несподівано для себе самого з якимся невиразним тремтінням взяв її за лікоть і, оглядаючись на другу кімнату, щоб не почула Зося, тихенько розповів про все, що з ним сталося. Скінчивши, тихо спитав:

— Зося спить?

Клімця заморгала очима й піднесла до носа кінець фартушка.

— Що таке? Зося спить, питаю?

— Нема Зосі.

— А де?

— Нема Зосі... пішла... з Савкою пішла...

Мов громом ударило Яна — все довкола тіпнулось, затанцювало перед очима.

— Як пішла?

— Вчора посварилася зі мною, а сьогодні на заводі десь зникла... ото я тобі казала... потім вдень прибігла й плакала... А оце недавно постукав Савка. Ніколи не ходила, а теперечки пішла...

— Та що таке? Не розумію...

Клімця знесилено похилилася на одвірок і безнадійно-гірко захлипала в жменю:

— Мабуть, і в комсомол піде... Збирається... І Савка нависом вчащає... Я тільки боялася тобі говорити, думала — передуріє дівка та й опам'ятається... І богу перестала давно молитися.

— Так це вона?... Ага, тепер усе розумію, — глибоко зідхнув Ян, — тепер усе...

Розгублено сів на мішок з вугіллям, низько схилив голову.

— Що ти? — обізвалася Клімця.

Він їй не відповів.

Замовкли. Мовчали довго. В хаті стало тихо, як на кладовищі.

І тільки десь у нічній далечині велично й снажно гриміли солов'ї.

Харків
1924

„НЕЧИСТИЙ“

Це було в - осени.

Антін і я повертали з командировки до своєї частини, що розмістилася в глушині Поділля. Від залізниці до першого села доїхали на підводі, а далі треба було пішки: всі підводи з продподатком.

— Ви махніть навпрошки, — порадив нам у коловороті верткий дідок, — це недалечко... Отак прямо через ярки, трохи лісом, а там у долині й село буде... А звідти вже й рукою подать... Отак...

Послухали. Махнули навпростець. Ярки пройшли, і тільки над вечір розступилося руде лахміття лісу, а за ним гадюкою випнувся рів. Далі пливла гола стерня, і зразу трудно було розпізнати, чи село димить вечірнім каламутом, чи в долині смугами стелеться туман.

Пішли ровом. Збоку невідступно юрмився ліс, і що густіше збиралася сутінь, то ближче насувався вогкий натовп дерева, міцніше пахло жухле листя.

Тільки бур'ян шарудів, шмагав по обмотках, а так — тиша. З лісу випливала вона темною задумою, коливалася над межами, в полях пропадала...

— А - а - а!.. — раптом із темної далечини до нас глухо долетів стогін.

— Чи знову когось ріжуть? — зупинився Антін.

Склав рупієм руки й крикнув що - сили:

— А - тю - у - у!

Луна прокотилася, залягла в гущавині. Стало тихо.

— Може, бандит який?.. Ну, піймав - би я тебе!.. — вилаявся він і сердито перекинув гвинтівку на друге плече.

Вже з години тому почули ми цей чудний стогін, що кілька разів то зблизька, то здалеку полохав лісову тишу. Але не це дратувало Антона. Я розумів його: наша подорож затяглася і начальство дорікатиме. Та й нам самим давно вже хотілося відпочити.

Починалися городи — село.

— Зупинімось на ніч у першій - же хаті. Добре?

Було зовсім темно, коли ми підійшли до перелазу. Десь із - під хлівів знявся верткий клубочок і несамовито заверещав. Йому з другого кінця садиби відповів хриплий кун-

дель, підхопили ще кілька, і по всьому кутку залящало одноманітно - довге галасування.

— А яка там халера товчеться? — гукнув з порога хазяїн.

— Ми, дядьку...

— Тю! Та кому - ж ото треба поночі, городами?

Розповіли. Він підозріло оглянув нас, покосився на гвинтівки, почухався.

— Ні,— мовив згодом, — ідіть собі, хлопці, куди знаєте, а я не той... Тепер, звиняйте, всякої наволочи тут шляється... хто - йо зна... Ідіть в сільраду.

— Та ось документи, дивіться.

— Та що документи? Не треба...

На собачий гамір зарипіли двері в сусідній хаті, і до тину обережно наблизилася довга постать із ціпком. На щастя, це був представник сільської влади. Розпитавши нас, підійшов до вікна й довго розминав на долоні наші посвідки. Потім, не то наказуючи, не то вибачаючись, запропонував хазяїнові пустити „гостей“ на ніч.

— А, лиха година... Ну, що - ж, ходім, коли так...

Хазяйка теж, видко, не дуже була задоволена з нашої появи. Надто вже грюкала в печі рогачами, надто оприскливо позирала

на нас і спідтиха так в'їдливо буркотіла на чоловіка, що той кінець-кінцем не втерпів:

— Та не сичи, Одарко... Прямо, як та тигра...

За вечерею розбалакались. Одарчин брат теж служив у війську, але вже більше року не давав про себе звістки. Плакала, що загинув. Ми співчували. Відношення до нас почало мінятися. Говорили довго. Говорили про найпекучіше — революцію та продпода-ток. Потім перейшли до сільського життя, до його дрібниць.

Тут уже Одарка щиро розв'язала язика. Було тут усім: і комітетчикам, і „бандистам“, і живим, і померлим.

Вона всіх на селі знала, про все знала, і в кожному її слові так просто, так яскраво відбивався своєрідний світогляд глухих закутків. Але за кожним словом увесь час ховалася якась інша думка, і тому події, про які розповідала, часто-густо набирали чудного, незвичайного освітлення.

Врешті, захопившись балачкою й посилавчись на „знак божий“, вона таємно сповістила, що на селі зараз неспокійно: вчора, мовляв, з'явився „нечистий“, який має всіх видушити.

— От дожилися!... Господоньку, і що воно буде?...

Ми з Антоном переглянулися і мимоволі зареготали.

Хазяїн низько схилив голову. Почував себе незручно. А хазяйка обурено замахала руками й засипала:

— Ач, мудрі які! Та вчора - ж вечером Митрохванову Килинку на леваді спіймало!.. Нежива додому прибігла. Вся в крові, синяках... Теперечки лежить, таке розказує, що й Господи!..

Я допитливо глянув на хазяїна. Він знизав плечима й знехотя відповів:

— Та хтой - йо зна... кажуть...

Ми знову посміхнулися. Наше поводження, видно, не сподобалось — розмова на цьому заплулася. Скрутивши мовчки цигарки, ми встали. Хазяїн натягнув свиту, взяв бука й попросив нас до клуні.

Ми охоче погодилися, бо в хаті було надто душно, до того ще й паморочив голову кислий дух від пелюшок. Але на дворі хазяїн пошепки пояснив:

— До нас, бува, всякий народ заходить. Сами знаєте... щоб чого не трапилось. Воно на сіні краще, та й худобу мені постережете...

Розмістивши нас, намацав на задній стіні маленькі двері, відсунув затулку й попередив:

— Оце вам на всякий случай... прямо в ліс...

Ми лишилися сами. Кроки прошаруділи
підвір'ям, вщухли.

У темряві ми обмінялися думками. З усього
було видно, що або на селі справді неспо-
кійно, або - ж нас все - таки мають за бандитів.
Вже почали шкодувати, що зразу не пішли
до сільради. Антін послав тисячу чортів на
адресу верткого дідка, що справив нас ярами,
„навпрошки“. Я вилаяв Антона за те, що
послухав дідка й мене спокусив на блукання.
А врешті доводилося з усім погодитись і
тільки подвоїти обережність.

Лягли по різних кутках—я біля дверцят
із затулкою, він біля надвірної брами. Гвин-
тівки поклали під себе.

Незабаром Антін пустив носом скрипняву
пісню. Я стулив очі, але сон мене брав помалу.

Довкола густо пахло набряклою землею та
сіном, нагадувало луг, річку, далеке дитин-
ство... З того далекого поволі, один п'одному
виринуло кілька розкошланих малюнків, пере-
плуталося з дійсністю, дійсність потонула в
хімері і, не пригадую, які країни я встиг про-
летіти, а тільки вже шумувало в невідомих
берегах невідоме море, і з височенної гори
котилася на мене громохка брила...

Ще момент—упала на груди, придушила.
Серце зупинилося.

Хотів крикнути, але хвиля захлеснула рота. Рванувся, махнув руками по воді — вода шорстка, колюча, мов сіно.

Майнула думка—лежу навznak, кров б'є в голову... І щойно хотів повернутися, як хтось ще дужче навалився на груди й схопив за горло.

В розчинені до лісу дверцята вже вповзала похолодь світанку.

На момент я сторопів. По всьому тілі, наче хто доторкнувся липкими пальцями, перебіг дрижаками острах. Волосся діткливо посунуло з голови. На чолі холодок...

Ворухнутися я не міг, подати голосу теж не міг: постать одною рукою метушливо намацувала й стискувала мені горло, другою намагалася зламати мій опір і глухо сопла, бризкаючи в моє обличчя душним віддихом...

Так — хвилина...

Врешті мені пощастило напружити всі сили, і я з розмаху вдарив їй під ребра. Вона болісно простогнала, хитнулася, послабивши пальці на горлі.

Я крикнув.

Але в той-же час вона знову всім тягарем упала на мене, вп'ялася зубами в мою щоку, і ми покотилися тісним клубком...

Пригадую вже тільки, як перед самими моїми очима по голові невідомого дикуна

кілька разів проїхався приклад Антонової гвинтівки. Дикун розняв залізні лещата рук, і на губах у нього забулькотіла кривава піна...

Покликали хазяїв. Дикуну звязали й виволокли у двір.

Антін побіг на село.

— Ой, матінко! — христилася перелякана Одарка, — це - ж нечиста сила!

Хазяїн мовчки ходив довкола чудного не-люда, замислено розводив руками. Потім він із шопи рядюжку і вкрив його до половини.

Почали збігатися люди — городами, садками, через тини — мало не весь куток. Загули, збиваючись густим натовпом, лізли на плечі, на голови — хоч-би одним оком глянути. Обережно схилялися, оглядаючи з усіх боків, обережно мацали й незрозуміло похитували головами.

— Ач, подумати тільки!.. Ото-ж воно товклося в лісі... Ото-ж воно-б увесь куток одного п'одному, як курчат...

Думки поділилися.

Одні уперто доводили, що це справжня „нечистая сила“: недаром бо вона голомоза, другі намагалися переконати, що це звичайний лісовий бандит.

Зчинився завзятий гамір.

— Приведіть Килинку, вона зразу впізнає!

— Та Кишинка лежить... хвора...

— Нічого, привезти можна. Катай, хлопче, до Митрохвана.

Але всі суперечки несподівано розбив якийсь рудий селянин. Протиснувшись крізь натовп і пильно глянувши на дикуна, він хлопнув себе по штанях і радісно вигукнув:

— Тю! Бий тебе лиха тряся. Та це - ж посесор, пан Яснопольський! Я - ж у нього служив. Знаю... Диви...

Натовп вражено захитався, причмелів...

— Яснопольський? — підхопив хтось тонким голосом, — з Воробіївки? Так і я - ж його знаю!.. Отой, що ума тронувся, як землю відбирали?

— Та він - же самий.

— Із самашедшого дому?..

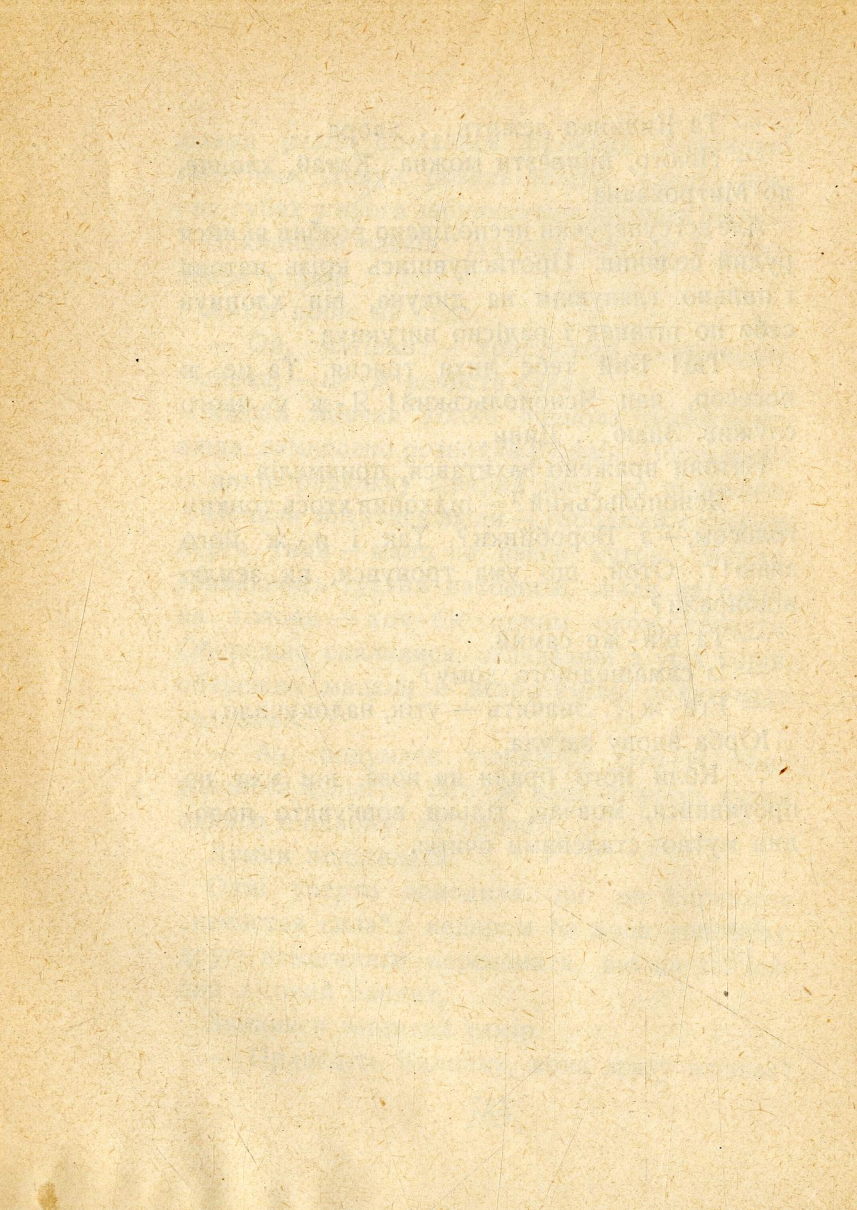
— Еге - ж... Значить — утік, надокучило...

Юрба знову загула.

... Коли його брали на воза, він уже не противився, мовчав, тільки вовкувато поводив мутно - сталевими очима.

Харків

1925

ЧУЖІ

I

Кошлатий будяк... Жовтий, пересохлий, стебло вже перегнулося, і заплуталось на ньому кілька останніх скручених листочків.

Глянеш — жалко... Але як доторкнешся — вколе, добре вколе.

Отакий Кіндрат, батько.

У нього — син Михась, робітник із заводу, юний виклик на герць.

... За містом, на Крутій вулиці є дім із підвалом. У підвалі куточок — там жив Кіндрат і жив даром, підмітав двір, дрова носив, та й куточок нікому непотрібний.

Колись, як ще крутився біля церковних будинків і попівської кухні, жилося краще: і кімната була, і жінка. Довго там прожив (він, мов той реп'ях — одірвати трудно), а потім, як прогнали, довго шкодував. Кожну службу вистоював на церковних східцях і ловив губами попівську руку.

Над вечір Кіндрат обмотував ліву ногу ганчірками, чіпляв костура — і в дірку, через паркан. Крадькома...

Але всі про це знали.

На розі шумної вулиці скорчиться й ловить повітря рукою. І на бульварчик заходив: там багато народу товчеться.

Був випадок:

— Молодой человек, згляньтеся, дайте на пропитаніє...

„Молодой человек“, стрункий, в насунутій на очі кепці, здригнувся на його голос і глянув через плече. Потім хапко пошарив у кешені і, ткнувши копійку, прошепотів:

— У бляшанку, в сундучок...

„Ах, ти - ж...“ — майнуло старому в голові, і сині губи роз'їхалися від несподіванки: — Михась... Ач, хлюст який! Рідному батькові подав... В бляшанку, в сундучок... Погань...

Але поза думками, поза лайкою, в саме ніжне вп'явся гострий біль і тоненько-тоненько заквилив.

Згинці пошкандибав додому. Там довго розглядав мідячка, підкидаючи його на долоні, потім витягнув бляшанку й вагаючись кинув...

— Погань, — сказав хтось на вухо, а тоненький біль тоненькими ниточками обмотував груди. І цілу ніч снівся Михась.

Це було так: Михась покинув батька незабаром після того, як померла Кіндратова жінка. Тоді Михась, ще хлопчиком, ходив коло попівської худоби. Раз отець Симеон дав йому в зуби, плюнувши матюком. І в той - же момент, схаменувшись, перехристився:

— Через тебе, паскудо, гріха ще наберуся. Довідався батько й теж побив.

Михась зненавидів обох. Особливо рясу. Відношення змінилися.

— Даром хліба не дадуть. Треба працювати. І запрягли, працював.

Кожна провина, свідомо, чи ні, кінчалася тим, що не давали їсти.

— Я тебе, дурня, виведу в люди, потім дякувати будеш, — казав і поглажував бороду.

Хотілося — ех! — хотілося розмахнутись...

Боязко було: куди - ж потім?

Хотілося вилізти на дзвіницю й заверещати до тих, що йшли в браму:

— Гей, ви, дурні! Куди? Та чи знаєте ви?.. — все, все викричать.

Так росла в ньому буремна злоба, ненависть і протест.

Юнаки із сусіднього заводу, з якими водився, казали:

— Чудак... Покинь.

А Михась вагався... не знав...

Через деякий час повторилося старе. Але, як тільки веснущата рука підвелася вдруге, Михась рішуче блиснув очима по рудій бороді й відпалив так заскалено - міцно, як чував на вулиці.

Того - ж дня його прогнали. Батькові на очі не показувався, бо знав, що битиме. Тинявся кілька день по місті й нарешті попав на завод. Там і зостався.

Батько запив (давно мав нахил). А потім — рік, ще рік, багато - багато різних зжитих днів, непотрібних, як трухле осіннє листя. Крута вулиця. Підвал. Сундучок. Бляшанка. В бляшанці гроші — „капітал“, який лишила після себе мати й половину якого завіщала Михасеві. Другу — старшому синові, але того потаскали в Сибір, і пропав він без вісти. Кіндрат помаленьку доповнював бляшанку, трусився над нею, ховав...

Нащо?

Може, і сам не знав.

Зустрічалися рідко. Одного разу Михась прийшов блідий, аж зелений. Хворий. Просив позичити грошей, але батько відмовив. З того часу все порвалося.

І знову потяглися дні...

В одному кінці дні й ночі над вогнем, в диму гартувалися чорні, похмурі люди. І Ми-

хась із ними. Гартувалися, коптили, а в суботу бігли до лазні одмитися від чадного бруду.

В другому мали досхочу сонця й повітря — і все-ж загнивалися, а в суботу бігли до церкви зчищати гній.

І Кіндрат...

Після церкви йшов до попа, випивав на кухні склянку чаю й захоплено ловив „божественні слова“, що їх одсапував отець Симеон після смачної вечері.

II

Коли бахнуло могутнім розмахом, коли розбіглися на схід густі ешелони, — з'явився й Михась.

У гушавині переплутаних днів закрутилося життя.

Бадьоро вигукували, палали дні. І полохливо тремтіли, згасали дні...

Плюнуло на мозолі рук, ухнуло й розсипалося сміхом мільйонів сердець...

Попи й манахи казали, що то антихрист, а люди в сірих кепках і сірих свитках дрючили його червоними хустками й викликали на герць.

... Михась тоді одержав наказа заарештувати весь причт Успенської церкви й зробити трус.

Попа дома не застали — сховався. Догадалися. Поїхали на Круту, в підвал, але й там

не було. Тільки в кутку на тапчані притайно тулився Кіндрат. Він злякався нагана й христом-богом присягався, що не знає, а коли по всьому будинку розповзлися з трусом, Михась знову заскочив у підвал і схопив батька за руки:

— Скажіть правду, сховали? Ну, прошу вас, правду скажіть! Вам нічого не буде! Ручаюсь!

Кіндрат хитнув головою.

— Та ви-ж знаєте. Я певен, що знаєте. Невже й тепер іще будете за ними? Га? Скажіть! Ви-ж наш! Ви повинні бути з нами! Ну?

Пустив руки.

— Ну?

Кіндрат заморгав очима і, ковтаючи сльози:

— А ти, значить, з цими?

— Ніколи зараз вам усе пояснити... Я потім... ви зрозумієте...

— А ти, значить, з цими? Ти руку підняв? На бога? На мене? Погань! Будь ти проклятий. Не син ти мені! Чуєш?

Михась рванувся, хотів відповісти...

Перед ним скорчилося щось маленьке, сухе — його батько. Плакало червоними в зморшках очима — його батько. Тремтячи, проклинали за бога, за царя, за кошунство, проклинали й відрікалося — його батько.

І в цей момент він почув величезну безодню між ними, і такими далекими, чужими стали вони. Більш, ніж чужими. Один — сильний, молодий, що розмахнувся викликом над перетертими шляхами, другий — старий, непотрібний будяк при шляху.

Михась одвернувся.

Попа так і не знайшли.

— Взять старого! — І тихенько: — може, скаже... а як ні — випустить.

Повели через місто, штовхнули в якусь порожню кімнату. Зразу був туман, холодний, пронизливий — все тіло тряслося. Потім випнулися голі стіни із старими обірваними шпалерами. Стіни тіпнулися, попливли й потаскали за собою розірване шмаття думок.

Що це? Антихрист? Де це?..

Щось сильно розгойднулося, тріснуло й розсипалось — це зрозумів.

Темно й страшно.

Здавалося — хтось вискочив на всесвіт, свиснув так, що вуха заклакли, і дзвонить. В повітрі висить величезний дзвін, а він божевільно гойдає його і дзвонить.

Бум! Бам!

Від кожного удару стискується серце й потріскує череп,

Бум! Бам!

Невже край?

Майнула думка: признатись — виказати... Схопився за неї радісно, але вона тут-же зломила, мов та соломинка.

Признатися?

Ні.

Закутав руками голову, тихенько сів долі й раптом почав швидко христитися.

— Господи Сусе... Помилуй, помилуй, — облизував сльози й стукався чолом у підлогу.

III

Палали бурхливі дні — і задиміли...

Тоді сторожко насупились димарі.

А внизу — метушня... Бігали люди, і, взявшись у боки, реготали над ними гармати.

Відблиски вогневих заgrav запалили очі Михасеві. В них, у цих очах, було все: пожежа, кулемети, червоне, страшне, смерть — тільки не каюття.

Там десь високо, за чорними пасмами, в душнім чаду било на сполох, а під ворітьми повзав Михась і сипав, і сипав обойми.

... Всіх було восьмеро в цьому дворі, але до вечора лишилося тільки троє. Заховалися в другому кварталі на горищі в бакалейщика Иося. Гулко й нерівно стукало три серця, три

пари очей фосфорично поблискували, і кожний звук хапав за горло і придушував так міцно, що стискалися курки й котилася по горлі слина.

Шарудів напружений шепіт...

Що з тими? Де штаб? Як урятувати документи, що тут, при них?

— Товариші, може, мене той... уб'ють, так ви...

— Тсс... Ти й думати не смій...

Перетрусили сотні різних комбінацій, складних, смішних та ефемерних, як казка, але трудно було зупинитися на чомусь певному.

Нудьга й нервування... День. Два.

Йось, що крадькома носив їжу, повідомляв, що влада в місті зміцнюється й що „наші“ далеко втекли. А Михась сердився:

— Дурниці мелеш!...

Йось стурбовано хитав головою: добрі бо йому дурниці, коли вранці трясли його за бороду, ставили до стіни, допитували, чи не знає де комуністів.

Михась у темряві піймав Йосьчиного рукава й притягнув близько до себе:

— Гляди, Йось! Чуєш? Зроби все, ти можеш! А як ні — гляди!

Другого дня Йось пошепки доложив:

— Треба грошей. Все можна, тільки грошей треба... Я дам, що маю, але цього мало... Скажіть, може, піти куди?

Дали адресу, дістали трохи — вечером будуть посвідчення.

— Ще треба... небагато. То - ж задаток...
Стало сумно.

Місто... тисячі паразитів із набитими кешеннями, а тут лише кілька золотих... кілька золотих...

— У-у! Попадись!..

Михась раптом хлопнув рукою по підлозі:

— Товариші, годі! Завтра будемо вільні.
Ручаюся!

А над вечір передягнувся й пішов.

Ворожі люди сновигали по вулицях. Будинки, небо теж ворожі. Можливо й так: раз — і край!

— Аа... Наплювать!

Ішов твердо, рішуче, посвистував, наче свій. Коли - ж добувся до знайомого будинку на Крутій вулиці, Кіндрат, що на той час стояв біля воріт, пізнавши його, тороплено здригнувся:

— Чи ти не здурів?

Зайшли до підвалу.

— Тату, я тікаю... Дайте грошей.

— Ага... Тепер тату. А як таскав через ціле місто під ружжями, тоді не був тато? Нема.

— Дайте.

— Я тобі кажу, нема. Біжи до батюшки, він уже повернув. Він уже дома... Може, він дасть...

— Слухайте, я прошу. Швидше! Я - ж маю право.

— Я тебе й знать не знаю. Іди собі, чоловіче, звідкіля прийшов.

— Дайте, бо сам візьму!

Очі в Кіндрата звузилися, заховалися в щілини, сам він присів хижаком.

— Ну?

— Вон!

Михась шарпнув тапчаном і обхопив руками сундучка.

— У - а - а - а!... — безтямний вереск розіп'явся над ним.

Скочив — у Кіндрата в руках сокира.

— Покиньте!

— Вон!

— Покинь!

Свиснуло над вухом і сіло на плече щось важке, болюче...

Тоді Михась кинувся, затулив рота батькові й почав трясти.

— Мовчи! Мовчи! Все одно візьму. Мовчи...

Стогнали, сопіли, качалися по підлозі.

Втомилися...

Кіндрат поволеньки ізсунувся на підлогу й усміхнувся кров'ю...

Харків

1923

ГОРДИКО

Пам'ятаю — били довго.

— Скажеш?

— Дядечку, ей-бо, не знаю.

— Смали, Трохиме!

Пужално тріснуло, і Трохим саданув кулаком прямо в ніс.

— У-ех!..

Стало солоно в роті, і, коли я закрився рукою, тепле й липке заслизило між пальцями.

„Хай приб'ють — не скажу“ — було моє тверде рішення.

Я перестав верещати, ослаб. Не своїми, чужими губами хапав повітря. Хапаючи, ойкав...

Потім — нічого не пам'ятаю.

... Прокинувся я на оборі. Пахло гноем і прилою соломою. Місяць сміявся вгорі. Було холодно — провесна. Вперше я помітив, що місяць уміє сміятися. Він завжди був лагідним, трохи веселкуватим, але таким лагідним. Сьогодні-ж місяць перекривив рота, ошкірився й регоче точнісінько, як той Яшка Щур, що його дражнять „заячою мордою“.

І раптом болючими цвяшками встrelьнуло по всьому тілі — не шкодуючи, бив Трохим.

А колись ще було?..

Ага, теж на весні... Я порізав готову підошву, і батько бив ремінцем... Батько бив, а тепер чужі!..

Солома тепла — зогрілася під мною. Хочу згорнутися — знову гарячі цвяшки. Довго дивлюся на місяць і, шморгаючи носом, починаю чомусь цілувати свої руки.

А місяць — так настирливо, чужинно...

— Ти що тут?

— Дядечку...

Серце з переляку зупинилося.

— Ну-ну, нічого, йди... там мати шукає... — це чередник Хведь, про якого казали, що він буде моїм батьком.

— Ну, чого-ж ти? Вставай!

Бородате обличчя схилилося наді мною й дихнуло свіжим хлібом.

— Били?

— Би... — я не міг скінчити. Я хотів сказати, що він дуже хороший, цей бородатий Хведь, і що від нього хороше пахне хлібом. Але не сказав.

Хведь взяв мене на руки й поніс через сад. Пересиливши біль, я спитав:

— А де мама?

Хведь не чує. Хведь взагалі скупий на слова. Краще мовчати... Ось зараз мати кинеться до мене:

— Гордійку!

Більше нічого, тільки таке просте й глибоке:

— Гордійку.

Мабуть, сказати більш нічого... Плакати буде. Це трапляється часто, це не вперше. Тоді жалість лоскоче, вилизує моє горло, வி-душує сльози.

— Гордійку — це все, і в цьому все.

Але я не заплачу, ні. Колись, пам'ятаю, ко-нюх Степан бив свою матір, і вся челядь по-вилазила з вікон і дверей дивитися. Пам'ятаю, моя матір шарпнула мене за плече й кинула до сіней:

— Отакі ви всі, бузувіри! — сказала.

Обличчя в неї було суворе й зовсім чуже, навіть вороже. Зрозуміти тоді було трудно, але я відчув. Я не заплачу, ні!

Хведь обережно поклав мене на лавку й зараз - же зник.

— Гордійку...

Залоскотало в горлі. Поспішаючи, щоб не заплакати, я зараз - же все розповів. Били за те, що хтось у панських покоях розтрошив велику скляну ляльку, а шматочок скла тріс-нув по лобі „паничика“ й розсік йому брову.

Це зробив я, але ніхто не знає. Думали тільки, що я. Я - ж ходив гратися до старших панських дітей, я все знаю, що робиться в покоях. Я давно це задумав. Вислідкував, коли няньки не було в кімнаті... але - ж я не хотів „паничика“ покалічити. Я втік через контору. Ніхто не бачив і не знає. Це було ще вдень, а піймали над вечір і били. Хотіли, щоб виказав — нікого не виказав. От і все.

— Нащо - ж ти, сину?

— А нащо пан тобі морду?..

— Гардійко! — сякала носа в спідницю, значить — плаче.

Ганчірки були холодні. Мокрими ганчірками мене обкладали.

— А знаєш, сину, Діянку теж били. Думають, вона ... лапами сперлася...

Пригадую — справді в кімнаті крутилася Діянка. Бідна патлата Діянка!

Ненавиджу місяць.

Мати вранці хотіла бігти на село до стражників скаржитися на Трохима й Левка. Порадили не робити: ще гірше буде. А коли довідався Трохим, застукав її після обіду в сінях. Зашамотались, забубоніли. Тремтять двері.

— Цсс! Не кавкни мені!

Мати присягається. А я лежу на печі, все чую.

Тремтять двері — щось тріснуло.

— Та не рви - ж... Однісінька хустка.

— Спробуй тільки... Заспіваєш тоді... Помні!

Хочу зірватися, пошматувати, загризти на смерть кирпатого. Не можу. Злість і безсилля обценьками беруть голову. Виступає піт.

— Ма - а - мо! — кидаю зойком у двері.

А далі — туман...

Ідуть дні над економією, проповзають через закурену батрацьку кухню й поспішно тікають. В кухні сум. Душно на печі. Піч гаряча — цілий день вогонь. І вогненным жаром обсипає регіт, коли позбираються обідати.

До мене забігає сільський фершал, дає пити щось терпке й намащує синяки. Іноді покаже бороду Хведь.

— Ну, що? — гляне ласкаво й дихне хлібом.

— Нічого.

Подивиться і злізе.

Мати вдень рідко наглядає. У неї багато роботи. Мати вночі сидить наді мною. Я часто бачу в ногах її темну скам'янілу постать.

Коли челядь розходиться і в кухні стає тихо, я замотуюся з головою в рядно й вигадую собі.

Я — герой!

Смердить у кухні горшками, помиями, розпареною кожушиною, але в цьому куточку

на печі я руйную велетенські палаци, літаю на коні через таємні ліси, б'юся з цілою сотнею Трохимів.

Я — герой!

Я обережно підкрадаюся до Трохима. Він спить. Ніч. Тиша. Ніхто нічого не знає, не бачить... Я беру ножа і — раз по горлі!

Рядно тремтить... Я так захоплююся, що насправжки шарпаю рядно, наче в руці ніж.

Трохима зарізано. Хай тепер шукають. Будуть бити — нічого не виб'ють.

Ось я тікаю: кінь піді мною краще від панського жеребця, а за мною погоня, а за мною горить економія!..

І далі клубочком, перекоти-полем буйні уяви-думки, гарячі, як піч...

Там, де плющем розчісаний мур, я стою. В руках рушниця. Прямо на ганок виходить пан. Бах — і нема. Вереску, гомону скільки! Трохим перелякано упав навколішки, труситься переді мною.

Ех, на коней, до лісу!

... А в покоях лежить „паничик“ із побитою головою... Ця думка всі інші одштовхує, і ніяк не можна від неї втекти.

Ну, і добре — хай лежить.

— Гордійку! — з-під печи мати гукає.

Скидаю рядно. Мати пошепки:

— Захворіло панича, бояться, щоб не вмер...
Лікар що - дня із городу їздить...

— Ну?

— А Діянку окоман шукає, застрелити хоче, а Діянка десь забігла, чує...

Зойкнула клямка на дверях — Трохим.

— Т - ааак... — і сплюнув.

Мати швидше до печи.

— Та - а - к... Чого - ж це ти зашамоталася?
Думаєш, підслухав? Думаєш, що й так не
знаю? Ах - ха - ха!...

Я під рядом. Чую, як стукає в голову серце.

— Мотре, йди сюди.

В сінях говорили щось довго й тихо. Я не
розчув, але мати нічого не сказала.

Я знаю, мені мати обіцяла купити до сповіди кашкета, а я попрошу ще ножика - дзиганика — дудочки з очерету різати. Я виго-
стру ножика. Яшка Щур уміє добре гостри-
ти. А тоді...

Плямкали, ковзались по хаті Трохимові
погрози, човгали під моє рядом, а я гострив
ножика - дзиганика й солодко мріяв: заріжу,
заріжу Трохима.

— А чому ти, Гордійку, богу не молишся?
Ніколи - ж не бачу, — мати сидить наді мною
і шкрябає в голові.

Мовчу. Хочу відповісти й не можу. Не знаю, як відповісти. У мене настирлива думка: чого ще чіпляється Трохим? Чого мати мені нічого не каже? Боїться мого завзяття?..

Я про це думаю вже кілька днів і не можу збагнути.

— Не молишся богу, от за це нас бог і карає, сердиться бог,—тихенько розтягує мати над моїм вухом і тихенько цілує.

Я зриваюсь, одштовхую її руки і—в куток під рядно.

— Тю... божевільний!..

Мати довго сидить наді мною, дорікає. Каже, що колись таки на каторгу піду.

Чого не вірить? Чого не каже?

Але я вже не хочу про це думати: весна бо прийшла запашна, весела, і треба ножика купити.

— Мамо, купіть мені ножика, такого, як у Яшки.

— Добре... А ти мені вставай швидше та до сповіди йди... Вербна кінчається.

Я сповіди боюся. Торік ледве промимрив щось під темним, важким покривалом, а на причасті вдавився. Тому й відтягую, не хочу вставати.

А на дворі весна що - дня припадає дошибок, дзвенить, сміється...

Головне — треба попові правду казати. Це найгірше. Але тоді, принаймні, не буде, може так ізгадуватися „паничик“, гріха не буде. Потім — піп - же не викаже, потім — я - ж не хотів „паничика“ покалічити...

Так і скажу.

Тих днів весняних, що наспівали півні, що настругав дзигаником розхристаний Яшка Щур, вже не буде. Хочеться вхопити рукою шматочок неба або тертися щокою об теплий замшілий паркан.

Я сп'янів — мене лиже Діянка. Вона перша зустріла мене на дворі, бо я пішов куточками, поза будинки (боявся до людей). Патлата, моя неповинна спільниця, тепер найближча, найдорожча — двигуном ходять ребра, і рожевий шмат із горла, мов на пружині.

З цього дня ми з нею не розлучалися. Я крав на кухні все, що міг, таскав моїй безжурій коханці, а потім ми гасали з нею по берегах, обое вільні, обое — сміх дзвінкий.

Вона й до церкви мене проводила. Але звідти сторож пугнув дрючком.

В церкві (пам'ятаю, як зараз) мене не було. Хтось чужий, маленький стояв, боязко озирючись, а на нього з усіх боків суворо дивилися святі.

Дорослі дядьки чемно й тихенько підходили по черзі, і я між ними такий непомітний і безсилий, а в руці муляє мокрий від поту мідячок.

Хтось легенько підштовхнув іззаду, і мене закутали чорним. Я сказав усе, як думав. А коли вернувся додому і згадав, боязко стало.

— Чий - же ти такий? — питав мене піп.

— Мотрин, — сказав я, бо так всі мене звали.

Непокій вщух другого - ж дня, коли причащався. Навіть приємно було: піп видався мені на цей раз добрим та ласкавим.

На перший день свят несподівано з'явився батько. Тоді якраз челядь розговлялася, і безтурботний шум бився об стіни, об вікна, а я пильно стежив за Трохимом (ворог — треба стежити). Я вже знав, що не буде того, про що мріялося на печі, і вигадував новий спритніший злочин.

І раптом — на порозі батько.

Шум шугнув під стіл, зачаївся... Мати зблідла.

Мій батько вже два роки блукав десь далеко. На людях чутка була, що від гіркої згорів. Про нього вже стали забувати, і тому його несподіваний появ проголосив усіх.

— Христос...— моргнув батько металевими очима й почав незручно слинити мої щоки. П'яний. А потім сів тихенько в куточку й плакав, поки всі не розійшлися. Не хотів мене пускати. Горнув до себе, стискував і, цілуючи, невиразно шепотів:

— Синочку мій, бачиш... я твій батько, я — сукин син...

Щось силкувався сказати важливе, але тільки головою мотав.

— Нате вам крашанку, тату,— підстрибнув я до нього непевним цвіркуном.

Він підвівся, беззвучно зібрав зморшки обличчя до сміху — і впав. Покликали людей. Батько спочатку одбивався, кричав на всіх, а потім раптово затих. Облили водою, кинули під шопу.

Але над вечір — вереск на всю економію. Глянули — батько на шопі, скуйовджений, руками розмахує...

— Злізай по драбині. Ось драбина! — загули внизу, метушаться.

— Мотре! — з шопи зарізаний голос, — Мотре, я зараз літати буду!

Мати руки заломила, благає злізти, а до-вкола регіт.

— Мотре! — посковзнувся й оберемком на землю.

Я пам'ятаю кров з-під його вуха й перекручену набік голову. Це було, як сон... А потім прибіг пан, за ним гості. Серед гостей піп.

Коли одвозили батька до фершала, піп торкнув мене за плече й лагідно спитав:

— Це ти Мотрин?

Я йому нічого не відповів, бо в цей момент Діянка нюхала кров і махала язиком по землі.

Через кілька хвилин нас обох, мене і матір, покликали до пана, просто до скляного балкону, де сиділи всі гості. Пан поволі підійшов, поволі вийняв три карбованці і сказав:

— Щастя ваше, що панич поправляється. Я знаю все. Зараз-же манатки на плечі, і щоб через п'ять хвилин духу вашого тут не було! Марш-ш!

Я все зрозумів. Глянув на попа, але він щось пив із великої чарки й лагідно мружився до сусіди.

— Гордійку...— і заголосила.

З накипом терпкої злоби покидав я разом із своєю патлатою коханкою страшний двір, а ворог Трохим, зібравши хлопців, з реготом бив у порожнє відро, грав прощального марша. Навіть Яшка Щур захльобувався від сміху.

За брамою Діянка зупинилася. Стоїть, хвостом мете.

— Діянко, на - ту!

Одвернулась —зрадила.

А над селом великодні дзвони — вздовж, і
впоперек, і в розлогу весняну далечінь...

Харків
1924, січень

В БЕРЕГАХ

(фрагмент)

B. B. B. B. B.

(1911)

На столі парував самовар.

Певза поволеньки розгладжував смоляні вуса та хащовату бороду, що на тлі мідяного обличчя здавалися немов-би штучно наліпленими, і поволеньки, урочисто наливав у мисочку пахучого питва. З мисочки здіймалася пара, обдавала йому все обличчя. Обличчя, як губка, сти́скалося, борода й вуса наїжено стовбурчились, а очі, й без того маленькі, оберталися в ледве помітні цяточки.

Певза легенько клав на зуби цукор, намагаючись як-найдовше смоктати його, і з якоюсь особливою обережністю підносив мисочку до уст.

Задоволено подмухував, смаковито підсьорбував.

Лише од часу до часу, коли цяточки натрапляли на постать Надії, вираз його обличчя мінявся, немов холоднуватий вітерець пробігав між кущиками брів та бороди — він ставав на хвилину строгіший.

Надія здавалась надто покірною. Мовчала. Але Певза добре знав, що така покора й мовчазність — найкращі докази її незадоволення: роботи й так багато, а він на буднях завдав їй несподіваної вовтузні із самоваром. Що правда, загадуючи самовара, він послався був на ломоту в кістках, — треба, мовляв, розпарити, — та хіба - ж Надія повірила?

„Ну й не вір“, думав Певза, переводячи погляд осторонь, значить, я так хочу. А раз я хочу...

Це була застаріла неприязнь до жінки — з того часу, як вона, подарувавши йому доньку, довго хворіла й стала безплідною. А він так хотів сина! Так хотів мати доброго, хазяйновитого заступника. Сподівання, що їх нашіптували шептухи, з кожним днем втрачали для нього свою силу, неприязнь до жінки з кожним днем зростала. Де - далі він частіше й уважніше почав задивлятися на інших, а присутність змарнілої та покірно - мовчазної Надії дратувала його, викликала навіть часами грізний гнів.

— Ану, налий ще, — обтираючись рушником, поважно сказав і одвернувся.

Очі впрост натрапили на вікно з блискучими од сонця шибками, і він мимоволі примружився. Одхилившись трохи у затінок, він кинув погляд у подвір'я, перебіг по гноярних

калюжках до дверей хлівця, і уява відразу намалювала йому двох расистих кабанів, що обважніло рохкають там за стінами; потім перескочив оком на клуню і з приємністю згадав, що незабаром перешие дах новими сніпками і що кулів йому, либонь, вистарчить ще й на шіпку; врешті зупинився на розі обори, де жовтомасна телиця обнюхувала загородь і ліньки похитувалася...

„Славна ряба“...— гордовито подумав Певза.

Сонце, чудесне весняне сонце сповняло подвір'я — день здавався особливо радісним, ніби празниковим. Сонце пробивалось крізь віконні шкельця, і Певза чув, як воно легесенько починає йому лоскотати звислу зі столу руку. Певза поволі переймався лагіднішим настроєм. Все, що наверталось йому на очі, переконувало, що він ділова, хазяйновита, гідна уваги й пошани людина, і в ньому ще сильніше зростала упевненість та любов до себе.

— Пий, бо прохолоне, — застережливо кинула Надія.

Він сіпнувся і нараз похмурнів, — Надія знову нагадала про істотну, про болючу турботу. Але він пересилив себе, заспокоївся на думці, що справу цю конче в той чи інший спосіб налагодить: кому бо врешті не охота пристати на його добро?

І смаковито сьорбаючи з мисочки, смаковито обсмоктуючи вуса, він перехопився думкою ген-ген, далеко... Перед ним уже стелилися, розбігалися весняні гони, ще обарвлені по межах та ярках сизим снігом, на яких він походжав учора, обмірковуючи, коли саме буде пора виїздити з плугом. Тут-же обіч вивертом тяглося розколесене уздоріжжя — його він торік обминув, але цього року той шмат, що вихоплюється на спаді, конче треба заорати. Все-ж якась мірка перепаде чи то на обмолот, чи на помольне. От іще з млином треба справу довершити. Дарма, що куркулем величають (Певза посміхнувся) — уже більшість колективу за нього... треба схилити ще кількох найупертіших... а коли... буде млинок...

— Ану, налий-но ще.

Думки бігли вільно, сміливо. Прості, життєві, упевнені думки...

Нараз до хати увійшов Олекса, наймит. Приніс із собою мішаний запах хлівів та бадьорого весняного ранку.

Зграйна низочка думок обірвалась.

— Під вівцями вичистив? — не повертаючись до нього, спитав Певза.

— Та вже-ж... — дзенькнув ключами Олекса і, потопавшись біля порогу, беручись за клямку, ніби сам до себе кинув:

— А в Петровому березі, кажуть, уночі лозу різало.

— Як? — одсахнувся Певза, — ага! в Петровому? Різало, кажеш?

— Різало.

— А в нашому?

— А в нашому не знаю, не ходив... Та наш, мабуть, іще під водою, далеко...

— Що? — зірвався з місця хазяїн, — не ходив? не знаєш? Та як-же-ж ти... Та я тобі... Під водою! Далеко! Ще й понятія розводить. Та я-ж тобі раз сказав: наглядай. А ти... Ти що?..

Певзова лагідність раптом зникла. Із суворим, зчервонілим до краю обличчям він ступив на середину хати:

— Що-ж ти? Га? — і похитавши докірливо головою, тихо, проте многозначно процідив: — Ось я зараз сам піду, подивлюся. І коли тільки щось, то не проси собі в господи-бога милости.

Чай пропав. Певза навіть не хотів допити мисочки. Так і кинув.

— От ироди! От довірся їм! Га?.. А ти чого приматкобожилась? Давай кожушка!

Збирався поспіхом, нервово, мов на пожежу. Боявся навіть подумати, що й у нього щось чуже хазяйнувало. Правда, хоч берег його

був нижчий, логовинний, багатий більше на отаву, але позаторік Певза наново обкопав його, проклав фоси аж на мочари й ліву сторону не густо обсадив верболозом, — права вже здавна кущилась. Ще тоді він не міг заспокоїтись, що в сусідів у берегах чимало верболозу і сусідам перепадає зайва копійка чи то за кошики, що вони їх плетуть, чи просто за хмиз на тини. Чого-ж йому гав ловити? Чого-б і йому не виплести кілька кошиків та не продати у містечко?

Певза грюкнув дверима. Поспішаючи, поквзнувся на другому-ж кроці — ще не потряхло навіть під призьбою. І тут-же подумав: „Не може бути... У мене цього ще не може бути...“

Широко ступаючи, він обминав калюжки й потроху збавляв завзяття. Коли-ж наблизився до обори й глянув у береги, затоплені водою, раптово відчув, що надаремне здіймав бучу, відчув незрозуміле полегшення. Так немов-би хто шепнув йому, що нічого лихого не трапилось.

„А все-ж таки треба поглянути“.

Вийшов у город і, спускаючись із пригорка, заслонявся од сонця долонею (він взагалі слабував на зрок), вдивлявся у широчезну водяну рівнину, що різнофарбно, легітно

вигравала на сонці. Річка обернулася в плесо. Річка цього року розлилася, як розливалася ще за дідівської пам'яті. З минулого тижня вона почала шаленно бушувати — ночами село захлиналися в її шумі — а перед двома днями прорвала греблю і мчала, як люта звірюга. Учора вода вже стала спадати.

Певза кинув оком праворуч, на сусідські береги, що лежали вище. Там вода ніби одійшла аж до загаток (трудно розгледіти). В усякому разі найближчу узбережну смугу звільнено: інакше бо Петрової левади не змогли б чіпнути. Так було й торік, так само викрадали. Тільки тоді Певза менше непокоївся, покладався на те, що не густі порослі в його володіннях не можуть ще привабити до себе чиєсь пожадливе око. І справді не чіпнули. Але оця сьогоднішня крадіжка. Вже почалося... А втім — хто зна.

Певза губився, не знав, чи можна вірити. Хоч і одлинула вода, та хто-ж би встиг так швидко? Хоч і зняв тривогу Петро, так то-ж Петро! Він-же за гнилого патичка готовий голову провалити.

... „А як-же... прибіднюється. Обікрали, мовляв... Нещасний... незаможний... А цей незаможний закачає сьогодні штани, візьме вості та й піде по чужих заводах рибу бити...

Та й наловить, як торік, і коропів, і в'юнів, що й варитиме, і солитиме, і на базар носитиме“.

Певза на хвилинку зупинився.

„А чому б і мені... з востями?“

Але в ту-ж мить наспіла відповідь:

„Ні, з того лову та ще яка простуда. Хай дурніші“.

Перед ним ближче й ближче розгорталась лука, міцнішав солоний запах намулу. Саме узбережжя, де вже одлинула повінь, жовтіло по купинах щетинкою торішньої осоки й жабурина, а далі, особливо лівий край був по-йнятий блискучою гладінню, і затоплені кущі по фосах безпорадно виринали верхів'ями, наче зводили д'горі свої рученята. І тільки там, за дальнім укисним візерунком чубків, гладінь немов починала ворухитися, а там, де узьмін — немов сіра, аж синя завороть.

Певза зідхнув полегшено: сюди справді ще трудно дістатися. Переступив на береговий обніжок і пройшов ним до пагорка, де краще можна було розгледіти правий край. Цей край був сухіший, звідци буйніше бралася поросль. За копанкою вже починалися й густі сусідські верболози. Сизі, жовті й поде-куди сливе гарячі, вони тяглися ген-ген по-під городи й кучмились, мов кольорове

прядиво. Цього прядива було так багато, що Певза мимоволі зідхнув.

„Нічого... дасть бог... дасть бог“.

Він спустився нижче, до самої левади. Ковзаючись, хитаючись, пішов обсадженим гребінем рову, що одмежовував його сіножать од чужої й кінцем своїм занурювався в річку. Гребінь за кожним кроком ставав пухкіший, вода виступала й жвяхтіла під ногами. Далеко не пройти — він це знав. Не квапився. Хотів лише обережненько просунутись, доки можна, і краще переконатися.

Присів. І тоді крізь сітку галузок побачив: на розі поперечного рівчака, що ним була одділена гниловодь, там, де ріг цей шпильком виступав із води, де здійсвалось кілька молодих стовбурів, там, ховаючись за прикорні, ворухиться червона пляма.

Певзі захопило віддих. Рій червоних і зелених коमाшок чудним сліпучим павутиннячком поплив перед ним. Певза протер очі, глянув пильніше. І відразу зрозумів: це жінщина, котрась із сусідок (чи взагалі з кутка) причаїлась і складає нарізану лозу у снопа, щоб потім зручніше винести. Це якась одчайдушна, бо перехопитися на той шпильочок, що, мабуть, ще вчора був під водою, нелегко. Та й весняна драгва небезпечна. Але саме

цим вона й хоче одвести підозріння. Кому - ж, мовляв, на думку може спасти...

Певза скипів. Хотів був крикнути, та стримався, розміркувавши, що криком менше зробиш — втече й навіть не знатимеш, хто - ж то. Знову глянув, але вітрець колихав сітку галуззя, просіваючи невиразну ряботінь. Проте він помітив, як червона пляма злегка ворухнулася. Тоді розгадливо повів довкола очима і згинці, поспіхом перебрався на сусідський рів.

У нього вже наспіло рішення, не дуже складне, але певне: обійти півколом, де твердіший ґрунт, переступити знову на свій рів, конче дістатися на ту ковбинку, де торік посадив він осоко́ря (там немов острівко) — і тоді... тоді він впізнає. Тоді й впіймати можна. Бо втікачеві іншої дороги нема, як тільки просто на нього - ж або (бродом!) просто на його городи... І він впіймає, конче впіймає! В пам'яті чомусь майнув образ похилої, виснаженої Надії. О, він впіймає... Не вирветься!

І підсилений якимсь новим, незрозумілим, сласним поривом, він цупко хапався за кущі, присідав, угинався, розмахував руками, щоб додержати рівноваги, всіх зусиль прикладав, щоб не збільшувати шуму, щоб запопасти ворога несподівано. Кілька разів ноги сповзали, і він провалювався у багву. На крутому ви-

долкові, де треба було перестрибнути, боляче вдарився коліном, набрав у чобіт крижаної гноївки.

Але ніщо не могло зупинити. Злість, взяття, якась глуха звіряча сласність штовхали його.

Коли знову добувся свого рову, сусідські береги, де - далі звузившись, уже клинком лягли праворуч, а перед ним зовсім близенько вихопилась річна закруть — перше коліно стрижня, що брався од греблі. Неподалець, сажнів за п'ятнадцять, кучугуром здіймалась і сама прорвана гребля. З її таранкуватої пащеки запінено й шумно мчала каламуть.

Певзі стало трошки торопко. Він поспішив одвести очі в другий бік. Але шпильочка, де таїлася здобич, не міг розгледіти — його за-слоняв рядок густої парости.

Серце Певзове зачастило...

Тепер лише перехопитися на ковбинку. Ось вона. І сокорик на ній, стрункий та упевнений, мов той парубчак. Кілька кроків. Всього кілька кроків — вони найтрудніші. Щоправда, тут не дуже глибоко, а все-ж... а все-ж таки...

Досадно хитнув головою. Перестрибнути? Ні, для нього це неможливо. Перебрести? О, ні! це теж небезпечно. Одначе зупинитися,

коли стільки вже переборено, коли здобич немов за дверима, коли лишається всього чотири-п'ять кроків, — зупинитися теж неможливо. І він пригадав, що, закрадаючись сюди, бачив попід гребнями ровів чимало всякої валяви, прибитої потоком. Її ще не встигли прибрати сусідські руки, та його хазяйське око вже зачепилося на кількох бубнявих брусках і великій ощепині.

Він довго не зважував. Він повернув назад і рішуче завдав на плечі слизького, заболоченого стовпчака. Так було незручно. Довелося тут-же скинути. Обхопив один кінець рукою і, ковзаючись, спотикаючись, поволік його, занепокоєний, що цим шумом передчасно викриє свою присутність.

Але все немов-би йшло на добре. Наблизившись до місця, де вже можна було перекинути кладку, він обережно поклав у ногах ощепину, на момент застиг, послухав...

Здалося — нічого. Тільки з правого боку шумувала на греблі каламуть, і, мабуть, цим шумовинням глушила і Певзову, і чужу вовтузню.

Він обтер рукавом спітніле чоло. Бистрим поглядом зміряв галявку. Підвів і пустив стовпчака. Дерево, трошки не діставши кінцем до другого бережка, хляснуло по воді, немов хто ударив у долоні.

Присів тривожно. Знову послухав. Знову здалося — нічого. Поволеньки пересунув кінець кладки на зручніше місце, дістав таки другим кінцем ґрунту і, згинаючись, спираючись на підняту тут же гілячку, перебрався мостовинням до жаданої мети.

І тоді він побачив: на ріжку, в червонястих шматинах, із заголеними жовтавозеленими ногами, неприродно перегнувши стан і кинувши руку у воду, — лежала утоплена.

Певза зблід, перехристився.

Відразу стало йому темно - порожньо, немов каменем пішов у глуху безодню. А потім, вертаючи до дійсности, чомусь пригадав увесь сьогоднішній ранок — ранок промчав у свідомості швидко - швидко, уривочками...

Він безпорадно, розгублено знітився.

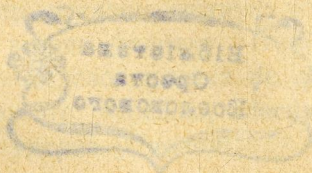
І тоді вперше за все своє життя відчув короткий, але якийсь особливий, незнаний досі біль і вперше зрозумів, що бувають моменти, коли можна самого - ж себе зневажати — навіть ненавидіти.

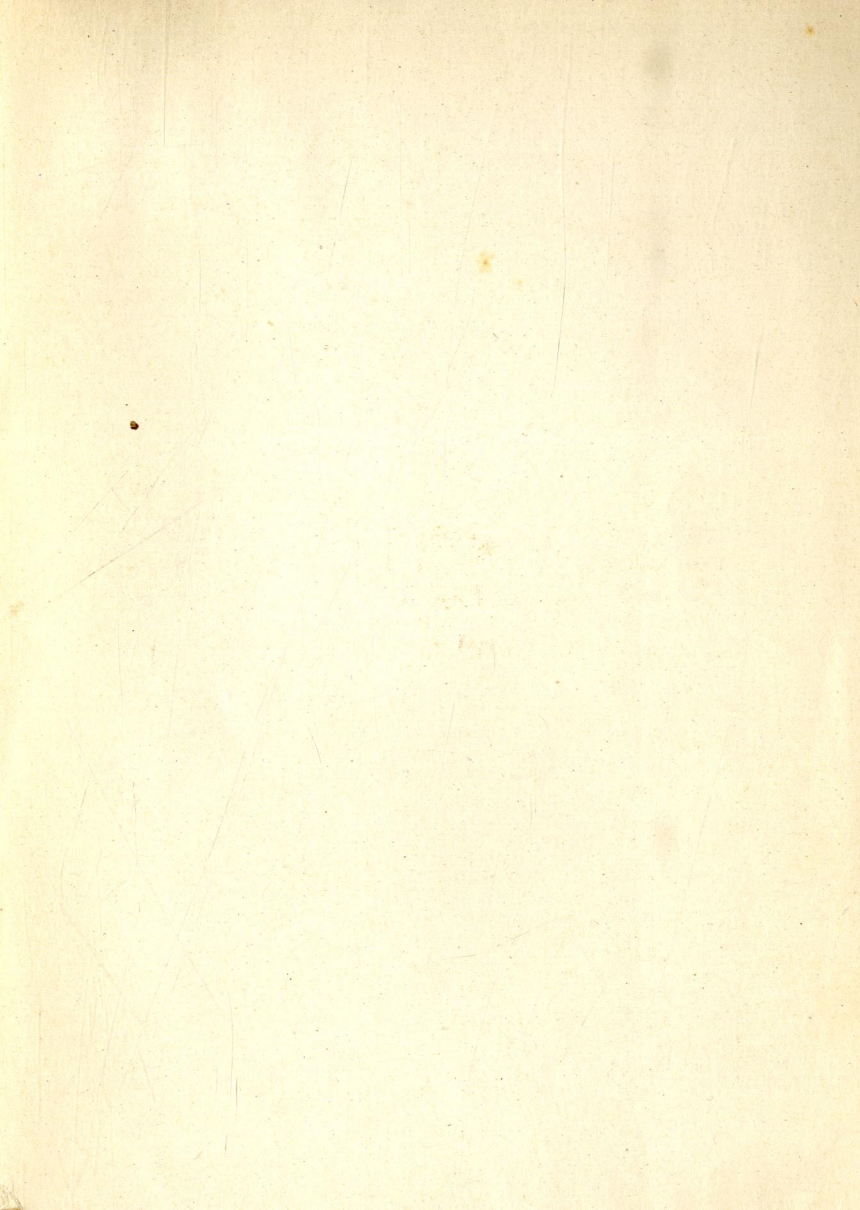
Харків
1925

ЗМІСТ

	Стор.
Дні юности	7
Гайдар (степова легенда)	65
Зяма	79
Тихий хутір	89
Із темного передпокою	103
„Нечистий“	127
Чужі	139
Гордійко	153
В берегах	169

253

АРК ЛЮБЧИНКУ — БУРЕМНА ПУТЬ

АРКАДИЙ ЛЮБЦЕВКО

Буреина
путь

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ